

Burgerschap

Vrijeschool De Regenboog

Eindhoven-Zuid



'De vraag is niet, wat de mens moet kunnen en weten teneinde zich in de bestaande sociale orde te kunnen voegen; maar wel, wat er in aanleg in de mens aanwezig is en in hem ontwikkeld kan worden. Pas dan kan de opgroeiende generatie de maatschappij steeds opnieuw met nieuwe krachten verrijken.'

Voorwoord

De sociale driegeleding, beschreven door Rudolf Steiner, vormt voor onze tijd het oerbeeld van een menswaardige samenleving. In zo'n samenleving kan de mens:

- Zich in vrijheid ontwikkelen en ontplooiën.
- In gelijkheid mee besluiten over de inrichting van de samenleving.
- In broederschap samenwerken om in elkaars behoeften te voorzien.

Daarmee hebben **vrijheid, gelijkheid en broederschap** elk hun eigen gebied binnen de samenleving:

- Vrijheid in het gebied van onderwijs, religie, wetenschap en kunst.
- Gelijkheid in het gebied van recht en politiek.
- Broederschap in het gebied van de economie.

Door deze gebieden van elkaar te onderscheiden kunnen ze zich naar hun eigen aard ontwikkelen.

De sociale hoofdwet luidt:

"Het welzijn van een geheel van samenwerkende mensen is des te groter, naarmate de enkeling minder aanspraak maakt op het resultaat van zijn prestaties, dat wil zeggen naarmate hij meer daarvan aan zijn medewerkers afstaat en naarmate meer van zijn behoeften niet uit eigen prestaties, doch door de prestaties van anderen worden bevredigd."

Rudolf Steiner

In juni 2021 stemde de eerste kamer in met een wetsvoorstel waarin burgerschap een verplicht onderdeel werd voor het onderwijs. Deze wet heeft als doel dat alle scholen leerlingen kennis en respect bijbrengen over de basiswaarden van de democratische rechtsstaat. De wet ging in vanaf 1 augustus 2021.

“Burgerschap is de manier waarop we met elkaar deelnemen aan de maatschappij. Het is belangrijk dat we dat doen met respect voor elkaar, voor de democratie en de rechtstaat en voor de vrijheden die iedereen heeft. Scholen hebben, naast ouders en verzorgers, een wezenlijke rol om deze waarden aan kinderen en jongeren te leren. Op welke manier ze dat precies doen is aan de scholen zelf, zoals dat past bij de vrijheid van onderwijs. Wel bevat de wet een gemeenschappelijke kern waaraan alle scholen moeten voldoen”.

Minister Slob.

Burgerschap wordt momenteel ingegeven door politieke standpunten. Op vrijeschool de Regenboog willen we voorkomen dat het een afvinklijstje wordt. Wij willen burgerschap geven vanuit onze visie, ingegeven door een bovengemiddelde interesse in de wereld, en de mensen om ons heen.”

De vrijeschool heeft burgerschap verankerd in het onderwijs, alleen niet volgens een vast stramien.

In dit document leest u waarom burgerschap voor ons geen nieuwe actualiteit is maar bij de uitgangspunten van de filosofie behoort. In de inleiding wordt u kort meegenomen naar de oorsprong van ons onderwijs. De reden van het ontstaan van vrijeschoolonderwijs heeft te maken met burgerschap. Vervolgens maken we een vertaalslag naar ons onderwijs. Burgerschap is voor ons vanzelfsprekend aangezien vanuit de wortels ingegeven is.

Nicole Degenaar
Directeur Vrijeschool De Regenboog
Eindhoven-Zuid

1. Inleiding

1.1 Antroposofische uitgangspunten in relatie tot burgerschap.

Het doel van het vrijeschoolonderwijs is leerlingen opvoeden tot zo volledig mogelijk en unieke mensen, verbonden met het grotere geheel waar zij deel van uitmaken. Het onderwijs is niet alleen op persoonlijke of individuele ontwikkeling gericht, maar streeft juist ook maatschappelijke en collectieve doelen na. Het onderwijs is gericht op het zodanig opvoeden van kinderen en jongeren dat ze als volwassenen gevoel hebben ontwikkeld voor verschillende aspecten van de samenleving.

Rudolf Steiner onderscheidt in de maatschappij drie levenssferen waarin het menselijke bewustzijn tot uitdrukking komt en dat bekend staat als de sociale driegeleding. Daarbij gaat het **ten eerste** om het economische leven met productie, distributie en consumptie. Daarin zou het principe van broederschap centraal moeten staan.

Ten tweede is er het rechtsleven met wetten, regels en afspraken om alles in goede banen te leiden. In dit domein is het beginsel van gelijkheid essentieel.

En **ten derde** is er het culturele leven met onder andere wetenschap, religie, kunst en opvoeding, dat in het teken dient te staan van vrijheid.

Broederschap

Het zou zo fijn zijn als we ons overal ter wereld veilig, gekend en gewaardeerd zouden kunnen voelen. Dat is helaas niet zo. Een grote meerderheid van de mensheid ervaart een of andere vorm van strijd met andere mensen. Het ideaal van broederschap in de hele samenleving, is nog lang niet bereikt.

Gelijkheid

Er zijn grote verschillen tussen mensen. Het principe van gelijkheid houdt in dat we de enorme variëteiten ten aanzien van bijvoorbeeld geslacht, huidskleur, nationaliteit, maatschappelijke positie, bezit, roem, gezondheid, leeftijd, seksuele geaardheid, religie, opleiding en bewustzijnsniveau erkennen en waarderen, en alle medemensen als gelijkwaardig beschouwen.

Gelijkwaardigheid kan uitstekend samengaan met hiërarchie. De meeste domeinen van de samenleving beschikken over een hiërarchische structuur om het grotere geheel te kunnen besturen. De mensen die zich hoger in een hiërarchie bevinden verschillen niet fundamenteel van mensen lager in een hiërarchie, maar functioneel: zij hebben een wijder blikveld, een bredere scope en dragen daarom een grotere verantwoordelijkheid.

Vrijheid

Vrijheid houdt natuurlijk niet in dat we zomaar alles kunnen doen, want er zijn kosmische wetten die we dienen te respecteren. De ware vrijheid luistert naar wetten. En als we morele wetten overtreden, worden we gecorrigeerd door de wet van oorzaak en gevolg, de wet van karma. Werkelijke vrijheid heeft ook niets te maken met het vermijden van alle bindingen. Gebondenheid aan ongebondenheid is de ergste vorm van gebondenheid. We leven op aarde om een levensopdracht te vervullen, en dat is niet mogelijk als we volharden in de grote ketterij van gescheidenheid.

Al tijdens de eerste wereldoorlog formuleert Rudolf Steiner zijn ideeën over de oorzaken en de oplossingen van de sociale noden van het begin van de 20e eeuw die zijns inziens mede geleid hebben tot de eerste wereldoorlog. Hij baseert zich daarbij op de ongezonde ontwikkelingen in de Europese industrielanden die geleid hebben tot onoplosbare problemen op sociaal gebied. Zijn oplossing ligt in het besef dat de maatschappij net zoals het menselijk organisme een driedig organisme is, elk deel met zijn eigen kenmerken en wetmatigheden, en waartussen een beweeglijk maar gezond evenwicht moet heersen. Emil Molt, toenmalige directeur van de Waldorf-Astoria-sigarettenfabriek was hier enthousiast over en vroeg Rudolf Steiner om vanuit deze gedachte een school vorm te geven om de naoorlogse jeugd op te voeden. **Dit werd de vrijeschool.**

1.2 Worden wie je bent.

Een bekend motto van de vrijeschool is ‘worden wie je bent’ of ‘volwassen in de wereld willen staan’.

Hier bedoelen we mee dat je:

- *zodanig autonoom bent dat je op basis van authenticiteit, oordeelkundigheid en innerlijke vrijheid kunt denken, voelen en handelen waarbij denken, voelen en willen met elkaar verbonden zijn (vrijheid);*
- *in alles wat je doet, denkt en voelt, ervaart dat je verbonden bent met de wereld om je heen (broederschap);*
- *bereid bent om denken, voelen en handelen, zo vorm te geven dat je je wilt inzetten voor anderen en de wereld, terwijl je recht doet aan jezelf, aan die anderen en aan de wereld. (gelijkheid)*

Om leerlingen te laten worden wie zij zijn en om hen volwassen in de wereld te kunnen laten staan, moeten zij zich in de volle breedte kunnen ontwikkelen. Daarbij staat het ontwikkelen van het denken, voelen en willen centraal. Daarnaast is het belangrijk dat leerlingen vaardigheden leren, de wereld leren kennen en zo leren waarnemen dat zij hun eigen oordeel kunnen gaan vormen.

Het vrijeschool onderwijs is ambachtelijk onderwijs waarin kinderen vanuit ervaring zichzelf leren kennen: wie ben ik? Wat kan ik? Hoe ga ik met de wereld om? Op welke manier kan ik aan de wereld bijdragen? Wat zijn mijn talenten en ook: wat zijn mijn drempels? En tegelijkertijd: ik ben hier met andere mensen op deze wereld. Hoe ga ik met hen om? Het vrijeschoolonderwijs wil kinderen de gelegenheid bieden om al die aspecten van het leven tegen te komen, een voortdurende zoektocht naar een balans tussen tegenstellingen.

2. Actief Burgerschap op vrijeschool De Regenboog

2.1 Visie op actief burgerschap

Onze school vindt actief burgerschap belangrijk, omdat we graag willen dat onze leerlingen betrokken burgers worden die een bijdrage kunnen en willen leveren aan een betere wereld. Een wereld waar ze duidelijk ook zelf onderdeel van uitmaken. Actief burgerschap is voor ons daarom ook wereldburgerschap. We gaan bij wereldburgerschap uit van het kind. Het gaat erom dat het kind zichzelf leert kennen, zich leert zien als onderdeel van zijn omgeving en in het geheel van de wereld.

Heel simpel gezegd is burgerschapsvorming de verzameling van alle vaardigheden en kennis die je nodig hebt om een goed burger te zijn. Dat roept ideeën op rondom respect, dialoog, samenwerking, empathie, identiteit, de groep, solidariteit, waarden, normen, samenleven, diversiteit en tolerantie. We kiezen daarbij voor een positieve benadering en verbindende thema's in de vorm van periode-onderwijs, zoals sociale cohesie, economische verbondenheid, culturele diversiteit, duurzame ontwikkeling, mensenrechten en veiligheid. De nadruk ligt op je openstellen voor anderen, leren van elkaar en betrokken zijn. Wereldburgers stellen betrokkenheid als daad tegenover onverschilligheid. Ze komen in actie, leveren een positieve bijdrage aan de gemeenschap en ontwikkelen daardoor ook zichzelf.

Bij actief burgerschap hoort volgens onze school ervaringsgericht leren. Het leren van concrete ervaringen stimuleert en motiveert enorm. We kiezen als ondersteunende werkwijze bij wereldburgerschap voor 'De regenboog training'. [Tekst regenboogtraining](#)

2.2 Planmatige invulling actief burgerschap op onze school

Actief Burgerschap is onderdeel van de kerndoelen. We gebruiken het periode-onderwijs waarin deze kerndoelen behandeld worden. Daarnaast is er natuurlijk aandacht voor actualiteit. We geven echter ook een duidelijke inhoud aan Burgerschap.

We geven op onze school Actief Burgerschap vanuit drie domeinen:

- Broederschap (Democratie)
- Vrijheid (Participatie)
- Gelijkheid (Identiteit en diversiteit)

De drie domeinen zijn sterk aan elkaar gerelateerd: participatie is een kenmerk van democratie als grondhouding. Maar participatie is ook los daarvan te zien, aangezien participatie zich op meer domeinen kan richten, dan alleen op de politieke. Hetzelfde kan gezegd worden van identiteit, ook hier ligt een relatie met de genoemde democratische grondhouding die deel uitmaakt van de identiteit. Los daarvan is de eigen identiteit de basis voor zowel pluriformiteit, sociale integratie en de wil om te participeren in bepaalde gemeenschappen.

Broederschap (Democratie)

In het onderwijs is het aanleren van een democratische houding een belangrijk aspect. Het opdoen van ervaringen is daarbij cruciaal. Die ervaringen vinden plaats in de klas, in onze school of erbuiten. De democratie is gebaat bij kinderen die zich:

- Betrokken voelen bij de samenleving (op welk niveau dan ook);
- Zich in kunnen leven in de positie van een ander (empathie);
- Gedrag vertonen dat past in een democratie.

Daarvoor dienen de kinderen, naast de juiste houding, ook over een breed scala aan vaardigheden te beschikken die voor een belangrijk deel sociaal-communicatief zijn. Democratie gaat ook over keuzes maken. Deze vaardigheid vereist kennis, een kritisch onderzoekende houding, het beoordelen van informatie, inzicht in consequenties van keuzes en besef van de eigen opvattingen.

Vrijheid (Participatie)

Kinderen kunnen op verschillende niveaus participeren in de samenleving (de klas, op school, bij een club of vereniging, in de buurt, of in het dorp). Het kan zich richten op verschillende aspecten: economisch, sociaal-cultureel en politiek. Of een kind participeert is afhankelijk van de motivatie. Voor de meeste kinderen geldt dat zij graag mee willen doen, meedoen in sociale verbanden, meedenken over oplossingen en meebeslissen over zaken die hen aangaan.

Participatie vraagt twee dingen van kinderen:

- Inzicht
- Vertrouwen in het eigen kunnen

De wil om te participeren komt voort uit een combinatie van belangen, zowel op individueel- als op groepsniveau. Om dit te versterken is er een cyclische werking nodig tussen betrokkenheid, verantwoordelijkheid en participatie. Ze zijn voorwaardelijk voor elkaar. Kunnen en willen participeren vraagt om sociaal-communicatieve vaardigheden en een voldoende sterk zelfbeeld om intenties om te zetten in gedrag. Participeren op dit niveau maakt dat we verschil in participeren zien per leeftijdscategorie.

Kleuters ontdekken langzaam hoe de wereld om hen heen werkt. Juist de nieuwsgierigheid en aangeboren verwondering van het jonge kind maakt burgerschap bij uitstek geschikt voor kleuters. Ze maken spelenderwijs kennis met onderwerpen als identiteit, vrijheid en solidariteit.

We zorgen hierbij voor ervaringen, zodat de wil om te participeren blijft groeien.

Gelijkheid (Identiteit en diversiteit)

Kinderen ervaren een constante wisselwerking tussen hun identiteit en hun (sociale) omgeving. De identiteit van een kind wordt gevormd in de relatie met anderen, terwijl die identiteit weer bepalend is voor de manier waarop ze de sociale omgeving beleven. Daarbij is het nodig dat kinderen sociaal-communicatief vaardig zijn om opvattingen bespreekbaar te maken en deel te kunnen nemen aan gesprekken, discussie over aspecten van de eigen identiteit.

De sociale omgeving waarin de identiteitsontwikkeling zich afspeelt, is in toenemende mate pluriform. Kinderen zitten midden in een continu proces van zelfreflectie en positionering. Hun identiteit is dan ook veranderlijk. Bovendien maken ze deel uit van meerdere groepen en kunnen ze zich verbonden voelen met datgene wat in die groep belangrijk wordt gevonden. Met name oudere kinderen lopen tegen grenzen aan als deze groepen te zeer van elkaar afwijken en verschillende eisen stellen. Dit vraagt om flexibiliteit, maar ook het nemen van de verantwoordelijkheid om op een kritische manier te kijken naar deze verschillende groepen en naar hun eigen gedrag. Een kind zal dan ook een balans moeten vinden tussen enerzijds zijn of haar eigen ontwikkeling als mens en anderzijds de grenzen van beïnvloeding door de groep. Net als voor participatie geldt voor identiteit dat kinderen moeten leren om te gaan met deze onzekerheden door flexibel en kritisch te zijn en te leren om terug te vallen op een eigen morele basis en gevoel van eigenwaarde.

3. De praktijk

3.1 Doelen

Doelen die we willen bereiken:

- Ieder kind heeft zelfkennis;
- Ieder kind ziet wat hemzelf met anderen verbindt;
- Ieder kind stelt zich open voor- en leert van anderen;
- Ieder kind is betrokken bij de wereld om hem/haar heen;
- Ieder kind levert een bijdrage aan de verbetering van de wereld om hem/haar heen.

Mogelijke risico's rond burgerschap onder kinderen en de manier waarop we daarop inspelen

De wereld van jonge kinderen is klein. Het is goed om ze begeleid, langzamerhand meer te confronteren met zaken buiten hun leefwereld. We spelen daarop in door kinderen niet zomaar los te laten op de buitenwereld. We halen de buitenwereld eerst de school in passend bij hun belevingswereld. We laten ze ervaren dat ze hier een positieve, kleine rol in kunnen spelen. Ze ervaren dat het belangrijk is om hierin samen te werken, omdat de vele kleine minderheden samen een meerderheid kunnen vormen.

3.2 Welk aanbod is er nodig

Kinderen kunnen een gewenste rol in de samenleving vervullen als het gaat om actief burgerschap. Ze dienen dan wel te beschikken over kennis en inzicht, uiteenlopende vaardigheden en de bereidheid om bepaald gedrag te vertonen. Deze competenties moeten ontwikkeld worden. We kunnen er niet vanuit gaan dat het kind deze competenties op voorhand al heeft. Kinderen ontwikkelen deze competenties gedurende hun leven. Hierbij legt het onderwijs in samenwerking met de ouders de basis. Er zijn echter ook vele andere socialiserende factoren, zoals het gezin, de media en verenigingen. Dat pleit ervoor om verbindingen te zoeken met leerervaringen die buiten de school worden opgedaan.

Het aanbod van actief burgerschap moet niet alleen rekening houden met de ontwikkeling van de kinderen en de ervaringen die ze hebben opgedaan, maar ook met de (kern)doelen die gelden. Er moet dus een consistent en samenhangend leerplan worden ontwikkeld, dat ervoor zorgt dat inhoud worden opgebouwd en deels cyclisch terugkomen.

We hebben de onderdelen die we als school uitvoeren weggezet in een cyclisch model. Hierin staat weergegeven welk aanbod we op welk moment aan de kinderen aanbieden.

3.3 In overzicht

Onderwerp	Monitoring	Follow-up
Doelen en leerrijpheid kleuters	Leerkrachten werken doelgericht en vinken behaalde doelen. Op basis van dit doelenoverzicht wordt bij twijfel een leerrijpheidsonderzoek afgenomen.	Extra aanbod voor leerlingen die dat nodig hebben (in de klas).
Periodeonderwijs	Cito en periodegebonden-toetsen vanaf klas 1 & vaardigheden vanuit het aanbod van de Periode-plannen met leerdoelen vanuit de BVS-leerlijnen in ParnasSys. doelgericht afvinken door (klassen)leraren	Laten terugkomen van niet behaalde leerdoelen in opeenvolgende periodes.
Sociaal-emotionele ontwikkeling (zie * voor vaardigheden in kader van Burgerschap)	Vragenlijst ZIEN! /Kindbegrip Brengt het sociaal-emotioneel functioneren, inclusief welbevinden en pestbeleving in kaart en geeft handelingsuggesties op basis van de resultaten. Doelgroep: PO en VO http://www.zienvooronderwijs.nl/	Evt. interventies vanuit expert leerkracht gedrag, pestcoördinator, Regenboogspellen . Eventueel periode aanbod aanpassen en/of maken (groeps-)Handelingsplan als het om specifiek gedrag gaat
Klassenontwikkeling en uifilteren van leerlingen met een extra ondersteuningsvraag	Kind- en/of groepsbesprekingen met IB-er 3x per jaar. Karakteristieken van de klas t.o.v. individuele ontwikkeling van leerlingen in beeld brengen met eventuele interventies als gevolg	Evt. adviezen en interventies vanuit expert leerkracht gedrag, pestcoördinator. Eventueel aanbod vanuit de periodeplannen aanpassen en/of maken (groeps-) Handelingsplan als het om gedrag gaat. Afhankelijk van de vraag: inzetten interventies (leerachterstanden)en evt. inzet van (externe) deskundigen
Schoolklimaat	Registratie gebruik pestcoördinator en vertrouwenspersoon. Incidentenregistratie Oudertevredenheidsonderzoek, eenmaal per twee jaar	Jaarlijkse rapportage (frequentie, thema's, geanonimiseerd) + verbeterplan. Evaluatie uitkomsten op school- en bestuursniveau door kwaliteitsmedewerker
Jaarfeesten	Evaluatie in de pedagogische vergadering, vanuit de vraag: wat levert het de leerlingen op? Steevast toetsing op interculturele karakter.	Verbeterpunten formuleren voor het daaropvolgende jaar (MR hierin meenemen vanuit de blikrichting: burgerschapsonderwijs).
Algemeen	Getuigschrift: een geschreven oordeelvrije waarneming van de leraar als persoonlijke getuigenis van de persoonlijke ontwikkeling van een leerling welke de mogelijkheid in zich draagt naar een volgende stap. Met oog voor de intrinsiek waarde: de potentie die ieder al in zich draagt.	Reflectie op de klas en individuele leerlingen aan het einde van het schooljaar, wordt teruggekoppeld aan ouders en dient als basis voor het onderwijsaanbod in het volgende leerjaar

Burgerschapsonderwijs in de kleuterklas (groep 1&2)

Fase 1: 'Zo zijn onze manieren'

Het fundament van socialiseren wordt voor de hele verdere schoolloopbaan en het volwassenen leven gelegd in de kleuterbouw. De activiteiten die onder deze noemer vallen zijn met name terug te vinden bij de aspecten 'sociale redzaamheid' en 'bevorderen van gezond gedrag' maar doordringen eigenlijk impliciet alle aspecten van het kleuteronderwijs. In de kleuterklassen wordt spelonderwijs geleerd. De leerlingen worden 'impliciet' op cognitief gebied aangesproken. Vertelstof zijn (baker)sprookjes uit de nabije omgeving en andere korte verhalen, passend bij de leeftijdsfase van het kind en het seizoen. De bakersprookjes sluiten daar naadloos bij aan omdat ze makkelijk toegankelijk zijn voor de leerlingen en hen fantasierijke beelden geven van de werkelijkheid. De leraar is zich bewust van de verantwoordelijkheid van het gedrag. Jonge leerlingen leren voornamelijk door nabootsing.

Voor de leerlingen van groep 2 (oudste kleuters, de 5,6-jarigen) worden basis socialisatie en sociale redzaamheid verder uitgebouwd: de leerlingen krijgen meer taakjes en daarbij behorende verantwoordelijkheid. Zij zijn volgens rooster regelmatig poortwachter en helpers van de leerkracht.

De door de vertelstof beoogde doelen zijn:

- *Waarnemen van goed en kwaad in een simpele, overzichtelijke structuur (daarbij lettend op verouderde stereotype beelden en deze zo nodig aanpassen aan de tijd)*
- *Ontwikkeling van moraliteit door het (onbewust) spiegelen aan verhalen en bakersprookjes*
- *Beleven van emoties als medelijden, vreugde, verwondering, daardoor kan het vermogen tot empathie met de andere ontwikkeld worden.*
- *Eerbied voor de natuur en de omgeving, als basis voor het latere besef over het belang van duurzaamheid.*

De leerlingen leren kennis, houding en vaardigheden:

- kennen de klassenregels (zo zijn onze manieren; goede gewoontes aanleren)
- kunnen een mening vormen en uiten (leren communiceren)
- leren omgaan met hun emoties, hun wensen, opvatting en leren zich uitspreken (buitenspel, leren samenwerkingsopdrachten)
- leren dat er regels en afspraken gelden thuis en op school (kringgesprekken, toneel, eten en drinken, buitenspel enz.)
- 6-jarigen krijgen steeds meer verantwoordelijkheden en vrijheden om zelf dingen te bepalen/doen (in de stroom)
- leren vragen te stellen als ze iets nog niet weten en kennen/kunnen (touwtje springen, veters strikken, bouwen, schilderen middels gerichte opdracht (leerlingvolgsysteem))
- leren samenwerken om wederzijds begrip kweken (ook in kleine ruzies)
- leren begrip voor anderen en rekening houden met elkaar
- leren delen en verdelen (rechtvaardigheid)
- leren omgaan met verschillen (kringgesprek, samenwerkingsopdrachten, samenspel/vrij spel: in de ontmoeting met de ander: samen spelen, samen delen (leren samen spelen))

In overzicht:

De ontwikkelen basiswaarden	Burgerschapdoelen in de vrijeschool	Kerndoelen (SLO)	Brede aanbod en doelen, plus concrete en gerichte en lesdoel (met Romeinse cijfer gemarkeerd)
<p>Vrijheid van meningsuiting</p> <p>Gelijkwaardigheid Begrip</p> <p>Autonomie</p> <p>Verdraagzaamheid</p> <p>Afwijzen van onverdraagzaamheid</p> <p>Afwijzing van discriminatie</p> <p>Verantwoordelijkheidsbesef</p>	<p>1. Vrijheid, gelijkheid en duurzaamheid</p> <p>2. Democratische cultuur</p> <p>3. Solidariteit en participatie</p> <p>4. Identiteit, inclusie en diversiteit</p>	<p>(1) De leerlingen leren informatie te verwerven uit gesproken taal. Ze leren tevens die informatie, mondeling of schriftelijk, gestructureerd weer te geven.</p> <p>) De leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische gezondheid van henzelf en anderen.</p> <p>) De leerlingen leren zich redzaam te gedragen in sociaal opzicht, als verkeersdeelnemer en als consument.</p> <p>(37) De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.</p> <p>(39) De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu.</p> <p>(54) De leerlingen leren beelden, muziek, taal, spel en beweging te gebruiken, om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.</p> <p>(57) De leerlingen leren op een verantwoorde manier deelnemen aan de</p>	<ul style="list-style-type: none"> - de leerlingen leren de elementaire omgangsvormen, die in onze samenleving gelden, zoals begroeting, afscheid nemen, beleefdheidsregels I - de leerlingen leren zich volgens de afspraken en regels van de klas te gedragen II - de dagelijkse cultuurspelen bevorderen taalvaardigheid, motorische ontwikkeling en muzikaliteit; het draagt bij aan het vermogen om rekening te houden met een ander III - door naar (herhaal)verhalen te luisteren, verruimen de leerlingen hun woordenschat t.b.v. het latere vermogen zich uit te drukken - de leerlingen kunnen verhalen navertellen via verschillende uitdrukkingvormen - de leerlingen kunnen verhalen en belevenissen kunstzinnig verwerken door tekenen, schilderen of boetsen. Ze leren om elkaars werk te beschouwen en er oordeelvrij op te reageren. - door 'samen spelen, samen delen' leren de leerlingen sociale basisvaardigheden en dat behoeftes van elkaar verschillen. - het vrije spel schept ruimte voor het creëren van situaties, waar het verwoorden van de eigen positie nodig is, net als het rekening houden met de ander. - leerlingen ervaren gelijkwaardigheid, doordat alle activiteiten onafhankelijk van het geslacht aangeboden en uitgevoerd worden. - de leerlingen leren door het dagelijks opruimen en verzorgen van het klaslokaal en de materialen, verantwoordelijkheid te nemen voor hun directe omgeving IV - oudere leerlingen krijgen steeds meer en steeds complexere taakjes, zoals fruit klaar maken, de afwas doen, hulpmaatje zijn voor een jonger kind etc. en ervaren daardoor dat participatie iets moois is IV - door kringgesprekken kunnen leerlingen zich in een (groeps-)gesprek houden aan elementaire regels, zoals wachten tot je een beurt krijgt V - kringgesprekken bevorderen het verbaliseren van eigen standpunten, door stimulerende vragen door de leerkracht leren de leerlingen hun mening te verwoorden - door eenvoudige (kring)spelen leren leerlingen met frustraties van zichzelf en anderen om te gaan - door eenvoudige (kring)spelen leren leerlingen samen te werken aan een doel - door regelmatige kleine excursies leren de leerlingen beginnend hoe ze zich in het verkeer moeten gedragen VI - de leerlingen ervaren door kleine opdrachten dat mensen in een groep van elkaar afhankelijk zijn en elkaar nodig hebben door o.m. samen te spelen en samen te werken VII - de leerlingen ervaren tijdens het vrije en geleide spel dat door tegenstrijdige belangen conflicten kunnen ontstaan die je samen kunt oplossen - door het regelmatig gezamenlijk bereiden van eenvoudige maaltijden (appelmoes, pannenkoeken, soep, fruit) komen leerlingen in aanraking met gezonde voeding. - <i>door het beleven van tradities, vieringen en rituelen rondom de jaarfeesten vormen de leerlingen hun identiteit in afstemming met hun omgeving, deze kunnen (mede afhankelijk van de</i>

		<p>omringende bewegingscultuur en leren de hoofdbeginselen van de belangrijkste bewegings- en spelvormen ervaren en uitvoeren.</p>	<p><i>leerlingenpopulatie) multicultureel karakter aannemen VIII</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - door geleide (kring)spelen oefenen de leerlingen de omgang met <i>winnen en verliezen</i>. - door tekenen en schilderen leren de leerlingen hun innerlijke gaven in de buitenwereld uit te drukken. - tijdens <i>euritmie</i> oefenen de leerlingen de waarneming van de eigen ruimte en de ruimte van de anderen - door <i>doelgericht met bij het thema passende kinderboeken te werken, worden verschillende denkbeelden geprikkeld, bv. door:</i> <ul style="list-style-type: none"> - <i>Jij bent heel bijzonder (over anders zijn)</i> - <i>Miko is boos! (over emoties en regels)</i> - <i>Er is een plekje in je hart! (over verschillen en overeenkomsten)</i>
--	--	--	---

Burgerschapsonderwijs in klas 1 (groep 3)

Fase 2: 'We gaan samen op pad': ik en jij = wij

4. In aansluiting op de doorgaande leerlijn van de kleuterbouw ('Zo zijn onze manieren') wordt in de middenbouw verder gewerkt met het thema 'Op pad gaan' (ik en jij= wij). In onze bewegende klas hebben we elke dag op een organische manier aandacht voor samenwerken en kunnen communiceren. Ook hebben we klassenregels opgesteld en is de basis van socialiseren gelegd. De sprookjes, vertelstof van de 1e klas, leveren naast aansluiting met andere leergebieden zoals rekenen en taal (aanleren van denkstrategieën) ook ruime oefenstof om de 'kunst van het samenleven' verder vorm te geven. In klas 1 vertellen we langere en complexere sprookjes, waarin psychologische motieven in archetypische beelden gevat worden. Aan bod komen sprookjes van Grimm, maar ook *sprookjes afkomstig uit verschillende culturen*. In sprookjes wordt via de (levens)wandel van verbeeldde personages uitdrukking gegeven aan oerbeelden, die vertellen over goed en kwaad, hemel en aarde, leven en dood zoals dat beleefd wordt of werd in de cultuur waar het sprookje vandaan komt. Leerrijk is daarbij dat vaak dezelfde waarden en normen erin terugkomen, onafhankelijk vanuit welk land een sprookje komt.

De beoogde doelen zijn vergelijkbaar met die van de kleuterklas, alleen worden deze complexer en leren de leerlingen hun beleven verbaal beter uit te drukken:

- *Waarnemen van goed en kwaad in een simpele, overzichtelijke structuur*
- *Ontwikkeling van moraliteit door het (onbewust) spiegelen aan verhalen en sprookjes*
- *Beleven van emoties als medelijden, vreugde, verwondering, daardoor kan het vermogen tot empathie met de andere ontwikkeld worden.*
- *Eerbied voor de natuur en omgeving, als basis voor het latere besef over het belang van duurzaamheid.*
- *Diversiteit beleven door aanbod van beelden en gebruiken uit andere culturen*

De leerlingen leren kennis, houding en vaardigheden:

- *communiceren (uitspreken mening, luisteren; wederzijds begrip en respect)*
- *samenwerken*
- *kritisch denken*
- *probleemoplossend denken*
- *dat ze onderdeel zijn van een groep*
- *een hun eigen identiteit kennen*
- *wat rechtvaardig is, oorzaak & gevolg*
- *respect voor verschillen en begrip voor anderen*
- *vrijheid van meningsuiting*
- *menszijn vanuit gelijkwaardigheid en daarmee het afwijzen van discriminatie*

In overzicht:

Te ontwikkelen basiswaarden	Burgerschapdoelen in de vrijeschool	Kerndoelen (SLO)	Brede aanbod en doelen, plus concrete en gerichte en lesdoel (met Romeinse cijfer gemarkeerd)
<p>Vrijheid van meningsuiting</p> <p>Gelijkwaardigheid</p> <p>Begrip</p> <p>Autonomie</p> <p>Verdraagzaamheid</p> <p>Afwijzen van onverdraagzaamheid</p> <p>Afwijzing van discriminatie</p> <p>Verantwoordelijkheidsbesef</p>	<p>. Vrijheid, gelijkheid en duurzaamheid</p> <p>2. Democratische cultuur</p> <p>. Solidariteit en participatie</p> <p>4. Identiteit, inclusie en diversiteit</p>	<p>(1) De leerlingen leren informatie te verwerven uit gesproken taal. Ze leren tevens die informatie, mondeling of schriftelijk, gestructureerd weer te geven.</p> <p>(2) De leerlingen leren zich naar vorm en inhoud uit te drukken bij het geven en vragen van informatie, het uitbrengen van verslag, het geven van uitleg, het instrueren en bij het discussiëren.</p> <p>(13) De leerlingen leren informatie te verwerven uit eenvoudige gesproken en geschreven Engelse teksten.</p> <p>(34) De leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische gezondheid van henzelf en anderen.</p> <p>(35) De leerlingen leren zich redzaam te gedragen in sociaal opzicht, als verkeersdeelnemer en als consument.</p> <p>(37) De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.</p> <p>(39) De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu.</p> <p>(54) De leerlingen leren beelden, muziek, taal, spel en beweging te gebruiken, om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - de kennis over de elementaire omgangsvormen, die in onze samenleving gelden, zoals begroeting, afscheid nemen, beleefdheidsregels worden uitgebreid I - samen met de leraar formuleren de leerlingen klassenregels en leren zich volgens de afspraken en regels van de klas en van de school te gedragen en volgens de sociale veiligheids methodiek. II - de dagelijkse opmaat bevordert taalvaardigheid, motorische ontwikkeling en muzikaliteit; het draagt bij aan het vermogen om rekening te houden met een ander III - door naar verhalen te luisteren, verruimen de leerlingen hun woordenschat t.b.v. het latere vermogen zich uit te drukken - de leerlingen kunnen verhalen navertellen via mondelinge of schriftelijke taalvaardigheid - door regelmatig samenwerken, leren de leerlingen sociale basisvaardigheden en dat behoeftes van elkaar verschillen. - het samenwerken in tweetallen of groepen creëert situaties, waar het verwoorden van de eigen positie nodig is, net als het rekening houden met de ander. - de leerlingen ervaren gelijkwaardigheid, doordat alle activiteiten onafhankelijk van het geslacht aangeboden en uitgevoerd worden - de leerlingen leren door het dagelijks opruimen en verzorgen van het klaslokaal en de materialen, verantwoordelijkheid te nemen voor hun directe omgeving. Ze krijgen vaste taken, soms over een langere periode, soms als weekdienst, soms als dagtaak IV - tijdens kringgesprekken en in de lessen kunnen leerlingen zich in een (groeps-)gesprek/leersituatie houden aan elementaire regels, zoals wachten tot je een beurt krijgt en andere uit laten spreken V - kringgesprekken bevorderen het verbaliseren van eigen standpunten, door stimulerende vragen door de leraar leren de leerlingen hun mening te verwoorden - door (vreemde) taal gerelateerde spelletjes stimuleert de leraar bewust de woordenschatuitbreiding van de leerlingen - door regelmatige kleine excursies leren de leerlingen beginnend hoe ze zich in het verkeer moeten gedragen VI - de leerlingen ervaren door kleine opdrachten dat mensen in een groep van elkaar afhankelijk zijn en elkaar nodig hebben door o.m. samen werken en

		<p>(55) De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren.</p> <p>) De leerlingen leren op een verantwoorde manier deelnemen aan de omringende bewegingscultuur en leren de hoofdbeginselen van de belangrijkste bewegings- en spelvormen ervaren en uitvoeren.</p> <p>) De leerlingen leren samen met anderen op een respectvolle manier aan bewegingsactiviteiten deel te nemen, afspraken te maken over het reguleren daarvan, de eigen bewegingsmogelijkheden in te schatten en daarmee bij activiteiten rekening te houden.</p>	<p>zich verbaal uit te wisselen VII</p> <ul style="list-style-type: none"> - door verschillende (coöperatieve) werkvormen ervaren de leerlingen het belang van doelgericht samenwerken, dat door tegenstrijdige belangen conflicten kunnen ontstaan en hoe je deze samen kan oplossen VII - door het beleven van tradities, vieringen en rituelen rondom de jaarfeesten vormen de leerlingen hun identiteit in afstemming met hun omgeving, deze kunnen (mede afhankelijk van de leerlingenpopulatie) multicultureel karakter aannemen VIII - via versjes, gedichten, liederen en spelletjes raken de leerlingen vertrouwd met de klank van de Engelse taal ter voorbereiding op een geglobaliseerde samenleving - de leerlingen uiten zich regelmatig op verschillende kunstzinnige manieren en leren structureel om de verschillen in elkaars werk oordeelvrij te reflecteren IX - door groepsspelen tijdens bewegingslessen oefenen de leerlingen de omgang met winnen en verliezen. - door tekenen en schilderen leren de leerlingen hun innerlijke gaven in de buitenwereld uit te drukken. - tijdens euritmie oefenen de leerlingen de waarneming van de eigen ruimte en de ruimte van de andere - door situaties te creëren, waarin leerlingen samenwerken leren de leerlingen – onder toezicht van de leraar – rekening te houden met elkaar. - leerlingen leren steeds complexere informatie uit de gesproken taal te filteren door middel van steeds meer gelaagde opdrachten (mondeling en schriftelijk) - de leerlingen kunnen een verhaal chronologisch vertellen en scholen daarmee hun waarneming – en beleven dat de waarneming van een ander kind misschien (net iets) anders is. - door gebruik van (prenten)boeken en gesprekken over familiesituaties leren de leerlingen over verschillende vormen van samenleven, dat dit kan veranderen in de tijd en wat dit voor mensen betekent - door het leven van de leerlingen te beschouwen, ontdekken ze dat iedereen deel uitmaakt van verschillende groepen (familie, hobby's, culturele achtergrond) waarin verschillende rollen (zusje, kleinzoon, keeper) worden vervuld. - door het vak 'heemkunde' scherpen en verruimen de leerlingen hun blik voor hun omgeving, de natuur en de mensen - het jaarlijkse toneelstuk geeft leerlingen de mogelijkheid om artistiek uitdrukking te geven aan hun emoties - Door doelgericht met bij het thema passende kinderboeken te werken, worden verschillende denkbeelden geprikkeld, bv. door: <ul style="list-style-type: none"> - Verhalen van de boze heks (over conflicten en vriendschap) - Lotta uit de Kabaalstraat (over familie en emoties) - Het meisje dat nooit fouten maakte (over perfectionisme) - -Oh, wat mooi is Panama (over vriendschap en dromen)
--	--	--	--

Burgerschapsonderwijs in klas 2 (groep 4)

Fase 2: 'We gaan samen op pad': ik en jij = wij

In aansluiting op de leerlijn voor de middenbouw 'Op pad gaan' (ik en jij=wij) wordt voortgeborduurd op de vaardigheden 'samenwerken' en 'communiceren' en wordt de basis van 'socialiseren' verder uitgebouwd. In de tweede klas vertellen we de fabels. Hierin leren de leerlingen via de dieren verschillende en vaak tegenovergestelde karaktereigenschappen kennen en daarmee diepmenselijke eigenschappen als hebzucht, vrijgevigheid, ijdelheid, gemakzucht, brutaliteit, vlijt, vriendschap en wijsheid. Deze eigenschappen kunnen ze herkennen in zichzelf en in de ander, wat leidt tot meer zelfkennis en begrip voor de ander. Daarnaast worden verhalen verteld over mensen die er in hun leven bewust voor hebben gekozen om de moeizame weg te gaan van zelfoverwinning en zelfopoffering om te kunnen komen tot een respectvolle en liefdevolle zorg voor de medemens. Deze heiligen uit de legenden vertegenwoordigen het andere spectrum van het mens-zijn en kunnen tot navolging oproepen. Via de vertelstof van fabels en legenden oefenen de leerlingen in 'kritisch leren denken' en 'probleemoplossend denken'. Ze leren hun eigen gevoelens en die van de ander beter herkennen. Ook krijgen ze meer zicht op hun eigen kwaliteiten en die van de ander. Zo ontstaat in de 2e klas meer verdieping met betrekking tot naar elkaar luisteren en je kunnen houden aan afspraken.

De door de vertelstof beoogde doelen zijn:

- Begrip ontwikkelen voor verschillende emoties, handelwijzen en eigenschappen van jezelf en de andere
- Ontwikkelen van autonomie door het bewustzijn: ik ben zo en jij ben zo
- bevordering van het inlevingsvermogen door identificatie met personages in fabels en legenden
- Ontwikkeling van moraliteit door het spiegelen aan de gebeurtenissen uit de verhalen.
- Vermogen om sociale processen beter te doorzien – 'door wrijving ontstaat glans'

De leerlingen leren kennis, houding en vaardigheden:

- communiceren (uitspreken mening, luisteren; wederzijds begrip en respect)
- samenwerken
- kritisch denken
- probleemoplossend denken
- dat ze onderdeel zijn van een groep
- een hun eigen identiteit kennen
- wat rechtvaardig is, oorzaak & gevolg
- respect voor verschillen en begrip voor anderen
- vrijheid van meningsuiting
- menszijn vanuit gelijkwaardigheid en daarmee het afwijzen van discriminatie

Te ontwikkelen basiswaarden	Burgerschapdoelen in de vrijeschool	Kerndoelen (SLO)	Brede aanbod en doelen, plus concrete en gerichte lesdoel (met Romeinse cijfer gemarkeerd)
<p>Vrijheid van meningsuiting</p> <p>Gelijkwaardigheid Begrip</p> <p>Autonomie</p> <p>Verdraagzaamheid</p> <p>Afwijzen van onverdraagzaamheid</p> <p>Afwijzing van discriminatie</p> <p>Verantwoordelijkheidsbesef</p>	<p>1. Vrijheid, gelijkheid en duurzaamheid</p> <p>2. Democratische cultuur</p> <p>3. Solidariteit en participatie</p> <p>4. Identiteit, inclusie en diversiteit</p>	<p>(1) De leerlingen leren informatie te verwerven uit gesproken taal. Ze leren tevens die informatie, mondeling of schriftelijk, gestructureerd weer te geven.</p> <p>(2) De leerlingen leren zich naar vorm en inhoud uit te drukken bij het geven en vragen van informatie, het uitbrengen van verslag, het geven van uitleg, het instrueren en bij het discussiëren.</p> <p>(13) De leerlingen leren informatie te verwerven uit eenvoudige gesproken en geschreven Engelse teksten.</p> <p>(34) De leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische gezondheid van henzelf en anderen.</p> <p>(35) De leerlingen leren zich redzaam te gedragen in sociaal opzicht, als verkeersdeelnemer en als consument.</p> <p>(37) De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.</p> <p>(39) De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu.</p> <p>(54) De leerlingen leren beelden, muziek, taal, spel en beweging te gebruiken, om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - de kennis over de elementaire omgangsvormen, die in onze samenleving gelden, zoals begroeting, afscheid nemen, beleefdheidsregels worden uitgebreid en er ontstaat besef erover dat in andere culturen andere omgangsvormen de norm zijn I - samen met de leraar formuleren de leerlingen (nieuwe) klassenregels en leren zich volgens de afspraken en regels van de klas, van de school en de sociale veiligheidsmethodiek te gedragen II - verkennen en beseffen van het belang van leefregels en afspraken thuis, op straat, op school en in de maatschappij met als aandachtspunt: wanneer is het juist om regelovertredingen te melden (bv als iemand er last van heeft) en wanneer is het 'klikken'? II - ervaren dat situaties gevoelens oproepen die niet door iedereen hetzelfde beleefd worden en dit benoemen - uiten en bespreken van een eigen mening en realiseren dat niet iedereen dezelfde mening heeft - de dagelijkse opmaat bevordert taalvaardigheid, motorische ontwikkeling en muzikaliteit; het draagt bij aan het vermogen om rekening te houden met een ander, daarbij wordt de eigen inbreng van leerlingen door de leraar gewaardeerd en gestimuleerd III - door naar verhalen te luisteren, verruimen de leerlingen hun woordenschat t.b.v. het latere vermogen zich uit te drukken - de leerlingen kunnen verhalen navertellen via mondelinge of schriftelijke taalvaardigheid en breiden hun vaardigheden gestaag uit. - door regelmatig samenwerken, leren de leerlingen sociale basisvaardigheden en dat behoeftes van elkaar verschillen. - het samenwerken in tweetallen of groepen creëert situaties, waar het verwoorden van de eigen positie nodig is, net als het rekening houden met de ander. - de leerlingen ervaren gelijkwaardigheid, doordat alle activiteiten onafhankelijk van het geslacht aangeboden en uitgevoerd worden - de leerlingen leren door het dagelijkse opruimen en verzorgen van het klaslokaal en de materialen, verantwoordelijkheid te nemen voor hun directe omgeving. Ze krijgen vaste taken, soms over een langere periode, soms als wekdienst, soms als dagtaak IV - tijdens kringgesprekken en in de lessen kunnen leerlingen zich in een (groeps-)gesprek/leersituatie houden aan elementaire regels, zoals wachten tot je een beurt krijgt en andere uit laten spreken V

		<p>(55) De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren.</p> <p>(57) De leerlingen leren op een verantwoorde manier deelnemen aan de omringende bewegingscultuur en leren de hoofdbeginselen van de belangrijkste bewegings- en spelvormen ervaren en uitvoeren.</p> <p>(58) De leerlingen leren samen met anderen op een respectvolle manier aan bewegingsactiviteiten deel te nemen, afspraken te maken over het reguleren daarvan, de eigen bewegingsmogelijkheden in te schatten en daarmee bij activiteiten rekening te houden.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - kringgesprekken bevorderen het verbaliseren van eigen standpunten, door stimulerende vragen door de leraar leren de leerlingen hun mening te verwoorden - door taal gerelateerde oefeningen stimuleert de leraar bewust de woordenschatuitbreiding en de argumentatievaardigheid van de leerlingen - door regelmatige kleine excursies leren de leerlingen beginnend hoe ze zich in het verkeer moeten gedragen VI - de leerlingen ervaren door opdrachten dat mensen in een groep van elkaar afhankelijk zijn en elkaar nodig hebben door o.m. samen te werken en verbaal uit te wisselen VII - door verschillende (coöperatieve) werkvormen ervaren de leerlingen het belang van doelgericht samenwerken, dat door tegenstrijdige belangen conflicten kunnen ontstaan en hoe je deze samen kan oplossen VII - door het beleven van tradities, vieringen en rituelen rondom de jaarfeesten vormen de leerlingen hun identiteit in afstemming met hun omgeving, deze kunnen (mede afhankelijk van de leerlingenpopulatie) multicultureel karakter aannemen VIII - via versjes, gedichten, liederen en spelletjes raken de leerlingen vertrouwd met de klank van de Engelse taal ter voorbereiding op een geglobaliseerde samenleving - de leerlingen uiten zich regelmatig op verschillende kunstzinnige manieren en leren structureel om de verschillen in elkaars werk oordeelvrij te reflecteren IX - door groepsspelen tijdens de gymlessen oefenen de leerlingen de omgang met winnen en verliezen en 'fairness' - door tekenen en schilderen leren de leerlingen hun innerlijke gaven in de buitenwereld uit te drukken. - tijdens euritmie oefenen de leerlingen de waarneming van de eigen ruimte en de ruimte van de andere - door situaties te creëren, waarin leerlingen samenwerken leren ze - onder toezicht van de leraar - rekening te houden met elkaar. - leerlingen leren steeds complexere informatie uit de gesproken taal te filteren door middel van steeds meer gelaagde opdrachten (mondeling en schriftelijk) - de leerlingen kunnen een verhaal chronologisch vertellen en scholen daarmee hun waarneming – en beleven dat de waarneming van een ander kind misschien (net iets) anders is. - door gebruik van (prenten)boeken en gesprekken over familiesituaties leren de leerlingen over verschillende vormen van samenleven, dat dit kan veranderen in de tijd en wat dit voor mensen betekent - door het leven van de leerlingen te beschouwen, ontdekken ze dat iedereen deel uitmaakt van verschillende groepen (familie, hobby's, culturele achtergrond) waarin verschillende rollen (zusje, kleinzoon, keeper) worden vervuld.
--	--	--	---

			<ul style="list-style-type: none">- binnen het vak 'heemkunde' worden de bijen expliciet behandeld als voorbeeld voor samenwerking en om het belang van de bij voor onze samenleving in het bewustzijn te brengen- op een vast moment in de week is er bewust ruimte en aandacht voor hoe het met het sociale leven in de klas staat X- het jaarlijkse toneelstuk geeft leerlingen de mogelijkheid om artistiek uitdrukking te geven aan hun emoties- door doelgericht met bij het thema passende kinderboeken te werken, worden verschillende denkbeelden geprikkeld, bv. door:<ul style="list-style-type: none">- Krik, Melle en Domper (over verscheidenheid en vriendschap)- Kanjil (over ondeugendheid)- Robin en Knor (over verantwoordelijkheid en verandering in de familie)
--	--	--	--

Burgerschapsonderwijs in klas 3 (groep 5)

Fase 2: 'We gaan samen op pad': ik en jij = wij

Als hoogste klas van de middenbouw komen in de derde klas de aspecten van de doorgaande leerlijn 'Op pad gaan' (ik en jij=wij) als vervolg op 'Zo zijn onze manieren in de kleuterbouw'- nadrukkelijker aanbod. Klassenregels en verantwoordelijkheden zijn meer bewust gemaakt en toegepast. De leerlingen leren zo de onderlinge samenwerking en eigen verantwoordelijkheid bewust te hanteren. Ze oefenen in toenemende mate en met vallen en opstaan in kunnen samenwerken, kunnen communiceren, socialisatie, kritisch denken en probleemoplossend kunnen denken. De vertelstof staat in het teken van het Oude Testament, over leiding en vertrouwen, over gehoorzaamheid en ongehoorzaamheid dient tevens als opmaat voor het ontdekken van de eigen identiteit ('identiteit is in ontwikkeling'), zoals die zich in de vierde klas zal gaan voortzetten. In de derde klas horen de leerlingen de verhalen uit het Oude Testament, met daarin onder andere het ontstaan van de wereld vanuit deze blikrichting, de wordingsgeschiedenis van het Joodse volk en hun tocht naar het beloofde land.

De door de vertelstof beoogde doelen zijn:

- begrip voor het ontstaansgeschiedenis van onze christelijke cultuur door de verhalen over belangrijke mensen uit een religie
- inlevingsvermogen in intense lotgevallen, m.n. de verhalen van Mozes en Noach (vluchtelingen en ontheemden)
- bewustzijn over het ontstaan van onze normen en waarden (en in het verlengde van ons rechtsleven 'Gij zult niet doden')

De leerlingen leren kennis, houding en vaardigheden:

- *communiceren (uitspreken mening, luisteren; wederzijds begrip en respect)*
- *samenwerken*
- *kritisch denken*
- *probleemoplossend denken*
- *dat ze onderdeel zijn van een groep*
- *een hun eigen identiteit kennen*
- *wat rechtvaardig is, oorzaak & gevolg*
- *respect voor verschillen en begrip voor anderen*
- *vrijheid van meningsuiting*
- *menszijn vanuit gelijkwaardigheid en daarmee het afwijzen van discriminatie*

In overzicht:

De ontwikkelen basiswaarden	Burgerschapdoelen in de vrijeschool	Kerndoelen (SLO)	Brede aanbod en doelen, plus concrete en gerichte en lesdoel (met Romeinse cijfer gemarkeerd)
<p>Vrijheid van meningsuiting</p> <p>Gelijkwaardigheid</p> <p>Begrip Autonomie</p> <p>Verdraagzaamheid</p> <p>Afwijzen van onverdraagzaamheid</p> <p>Afwijzing van discriminatie</p> <p>Verantwoordelijkheidsbesef</p>	<p>1. Vrijheid, gelijkheid en duurzaamheid</p> <p>2. Democratische cultuur</p> <p>3. Solidariteit en participatie</p> <p>4. Identiteit, inclusie en diversiteit</p>	<p>(1) De leerlingen leren informatie te verwerven uit gesproken taal. Ze leren tevens die informatie, mondeling of schriftelijk, gestructureerd weer te geven.</p> <p>(2) De leerlingen leren zich naar vorm en inhoud uit te drukken bij het geven en vragen van informatie, het uitbrengen van verslag, het geven van uitleg, het instrueren en bij het discussiëren.</p> <p>(3) De leerlingen leren informatie te beoordelen in discussies en in een gesprek dat informatief of opiniërend van karakter is en leren met argumenten te reageren.</p> <p>(13) De leerlingen leren informatie te verwerven uit eenvoudige gesproken en geschreven Engelse teksten.</p> <p>(34) De leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische gezondheid van henzelf en anderen.</p> <p>(35) De leerlingen leren zich redzaam te gedragen in sociaal opzicht, als verkeersdeelnemer en als consument.</p> <p>(37) De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.</p> <p>(39) De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu.</p> <p>(54) De leerlingen leren beelden, muziek, taal,</p>	<ul style="list-style-type: none"> - de kennis over de elementaire omgangsvormen, die in onze samenleving gelden, zoals begroeting, afscheid nemen, beleefdheidsregels worden uitgebreid en er ontstaat besef erover dat in andere culturen andere omgangsvormen de norm zijn I - samen met de leraar formuleren de leerlingen (nieuwe) klassenregels en leren zich volgens de afspraken en regels van de klas en van de school en bij externen schoolactiviteiten te gedragen II - verkennen en beseffen van het belang van leefregels en afspraken thuis, op straat, op school en in de maatschappij met als aandachtspunt: veiligheid in het verkeer i.v.m. grotere zelfstandigheid II - ervaren dat situaties gevoelens oproepen die niet door iedereen hetzelfde beleefd worden en dit benoemen - uiten en bespreken van een eigen mening en realiseren dat niet iedereen dezelfde mening heeft - de dagelijkse opmaat bevordert taalvaardigheid, motorische ontwikkeling en muzikaliteit; het draagt bij aan het vermogen om rekening te houden met een ander, daarbij wordt de eigen inbreng van leerlingen door de leraar gewaardeerd en gestimuleerd III - door naar verhalen te luisteren, verruimen de leerlingen hun woordenschat t.b.v. het latere vermogen zich uit te drukken - de leerlingen kunnen verhalen navertellen via mondelinge of schriftelijke taalvaardigheid en breiden hun vaardigheden gestaag uit - de leerlingen leren door het dagelijkse opruimen en verzorgen van het klaslokaal en de materialen, verantwoordelijkheid te nemen voor hun directe omgeving. Ze krijgen vaste taken, soms over een langere periode, soms als weekdienst, soms als dagtaak IV - tijdens kringgesprekken en in de lessen kunnen leerlingen zich in een (groeps-)gesprek/leersituatie houden aan elementaire regels, zoals wachten tot je een beurt krijgt en passende (verdiepings-)vragen stellen V - door regelmatig samenwerken, leren de leerlingen sociale basisvaardigheden en dat behoeftes van elkaar verschillen. - het samenwerken in tweetallen of groepen creëert situaties, waar het verwoorden van de eigen positie nodig is, als rekening houden met de ander. - de leerlingen ervaren gelijkwaardigheid, doordat alle activiteiten onafhankelijk van het geslacht aangeboden en uitgevoerd worden - in de periode 'huizenbouw' leren de leerlingen op een nieuwe, meer fysieke

		<p>spel en beweging te gebruiken, om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.</p> <p>(55) De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren.</p> <p>(57) De leerlingen leren op een verantwoorde manier deelnemen aan de omringende bewegingscultuur en leren de hoofdbeginselen van de belangrijkste bewegings- en spelvormen ervaren en uitvoeren.</p> <p>(58) De leerlingen leren samen met anderen op een respectvolle manier aan bewegingsactiviteiten deel te nemen, afspraken te maken over het reguleren daarvan, de eigen bewegingsmogelijkheden in te schatten en daarmee bij activiteiten rekening te houden.</p>	<p>manier samen te werken</p> <ul style="list-style-type: none"> - in deze periode wordt de focus gericht op hergebruik van materialen en de gevolgen ervan - kennismaken met verschillende voorzieningen in de samenleving zoals onderwijs, politie en brandweer ambachtslieden als (kaas)boer, molenaar, bakker, (goud)smid, vioolbouwer etc. - via het beleven van de ambachten, respect ontwikkelen voor de scheppingskracht van de andere; - dit geeft wederom voedingsbodem voor een eerste aanzet van discussiëren en argumenteren - de boerderijperiode kan leerlingen inzicht en eerbied geven in groei- en productieprocessen van ons dagelijks voedsel - hiermee kan ook beginnend een bewustzijn over de uitwerkingen van weer en klimaat verbonden worden - kringgesprekken bevorderen het verbaliseren van eigen standpunten, door stimulerende vragen door de leraar leren de leerlingen hun mening te verwoorden - door taal gerelateerde oefeningen stimuleert de leraar bewust de woordenschatuitbreiding en de argumentatievaardigheid van de leerlingen - door in de boerderijperiode regelmatige langere wegen te fietsen leren de leerlingen hoe ze zich in het verkeer moeten gedragen; ze leren veilig om te gaan met allerlei gereedschap VI - de leerlingen leren de omgang met geld en zijn waarde t.o.v. een product en onderzoeken de rol van geld in onze samenleving (kopen, verkopen, betalen, sparen) VI - de leerlingen ervaren door opdrachten dat mensen in een groep van elkaar afhankelijk zijn en elkaar nodig hebben door o.m. samen te werken en verbaal uit te wisselen VII - door verschillende (coöperatieve) werkvormen ervaren de leerlingen het belang van doelgericht samenwerken, dat door tegenstrijdige belangen conflicten kunnen ontstaan en hoe je deze samen kan oplossen VII - door het beleven van tradities, vieringen en rituelen rondom de jaarfeesten vormen de leerlingen hun identiteit in afstemming met hun omgeving, deze kunnen (mede afhankelijk van de leerlingpopulatie) multicultureel karakter aannemen VIII - door versjes, gedichten, liederen en spelletjes steeds zelfstandiger te spreken en woorden te vertalen wordt de Engelse taal steeds vertrouwder voor de leerlingen en vormt een voorbereiding op een geglobaliseerde samenleving - de leerlingen uiten zich regelmatig op verschillende kunstzinnige manieren en leren structureel om de verschillen in elkaars werk oordeelvrij te reflecteren IX - door groepsspelen en teamsport tijdens de gymlessen oefenen de leerlingen de omgang met winnen, verliezen en 'fairness'
--	--	---	---

			<ul style="list-style-type: none"> - door tekenen en schilderen leren de leerlingen hun innerlijke gaven in de buitenwereld uit te drukken. - tijdens euritmie oefenen de leerlingen de waarneming van de eigen ruimte en de ruimte van de andere - door situaties te creëren, waarin leerlingen samenwerken leren de leerlingen steeds autonomer rekening te houden met elkaar. - leerlingen leren steeds complexere informatie uit de taal te filteren door middel van steeds meer gelaagde opdrachten (mondeling en schriftelijk) - de leerlingen kunnen complexere verhalen chronologisch vertellen en scholen daarmee hun waarneming - en beleven dat de waarneming van een ander kind misschien (net iets) anders is. - op een vast moment in de week waar bewust ruimte en aandacht ervoor is, hoe het met het sociale leven in de klas staat, de leiding van deze gesprekken wordt (gedeeltelijk) door leerlingen overgenomen X - het jaarlijkse toneelstuk geeft leerlingen de mogelijkheid om artistiek uitdrukking te geven aan hun emoties - bewustzijn over de baten die de technologisering/automatisering van bepaalde arbeidsprocessen de mens brengt a.d.h.v. de ambachtenperiode (bv. met een zeis maaien vs. met de tractor) XI - door de verhalen uit het Oude testament beseffen de leerlingen dat een cultuur van 'oog om oog, tand om tand' geen adequate omgang is voor de huidige beschaving XII - in een periode 'Wie ben ik?' krijgen de leerlingen inzicht in het gegeven dat er generaties voor hen waren en generaties na hun zullen zijn. Tevens kunnen overeenkomsten en verschillen met hun klasgenoten duidelijk, maar waarde vrij waargenomen worden bv. m.b.t. familiestructuren of welvaart XIII - in deze periode kunnen leerlingen ook besef ontwikkelen over de verandering van de rol van mannen, vrouwen en leerlingen door de tijd heen (bv door personen uit een eerdere generatie uit te nodigen) XIII - Door doelgericht met bij het thema passende kinderboeken te werken, worden verschillende denkbeelden geprikkeld, bv. door: <ul style="list-style-type: none"> - Tussen je oren (hoe ons gedrag in elkaar zit) - Baas van de wereld (invloed van leerlingen op de maatschappij) - Vlo en Stiekel (over vriendschap, moed en geheimen)
--	--	--	---

Burgerschapsonderwijs in klas 4 (groep 6)

Fase 3: klassen 4 tm 6: 'De wereld in!'

In aansluiting op de doorgaande leerlijn van kleuter- en onderbouw ('Zo zijn onze manieren' en 'Op pad gaan') wordt in de bovenbouw verder gewerkt met het thema 'De wereld in'. Er is grote samenhang met de leergebieden heemkunde, kunst en cultuur, bewegen en sport, rekenen en wiskunde, taal, geschiedenis en aardrijkskunde op het gebied van onderzoekend leren, onderlinge verhoudingen, tekstbegrip, oordeelsvermogen, aanleren van denkstrategieën, samenwerken etc. Op een aantal scholen is een leerlingenraad opgesteld, door middel van verkiezingen.

In de vierde klas wordt het ontstaan van de wereld verteld vanuit het perspectief van de Edda en daarmee vervolgens iets over het leven van de Vikingen, Kelten of Germanen. De leerlingen krijgen daarmee een bewustzijn vanuit welke historie onze westerse cultuur mede ontstaan is.

De door de vertelstof beoogde doelen zijn:

- *begrip en kennis erover onder welke invloeden onze westerse cultuur is ontstaan*
- *zicht op relaties, solidariteit, macht en machtsmisbruik*

De leerlingen leren kennis, houding en vaardigheden:

- *communiceren (debatteren, beargumenteren, besluitvormingsprocessen (klas 6) wederzijds begrip en respect)*
- *presenteren*
- *samenwerken*
- *kritisch denken (studievaardigheden)*
- *probleemoplossend denken*
- *dat ze onderdeel zijn van een groep*
- *een hun eigen identiteit kennen*
- *verdraagzaamheid en tolerantie en daarmee het afwijzen van onverdraagzaamheid*
- *vrijheid van meningsuiting*
- *menszijn vanuit gelijkwaardigheid en daarmee het afwijzen van discriminatie*
- *respect voor verschillen*
- *autonomie*
- *verantwoordelijkheidsbesef*

In overzicht:

Te ontwikkelen basiswaarden	Burgerschapdoelen in de vrijeschool	Kerndoelen (SLO)	Brede aanbod en doelen, plus concrete en gerichte en lesdoel (met Romeinse cijfer gemarkeerd)
<p>Vrijheid van meningsuiting</p> <p>Gelijkwaardigheid</p> <p>Begrip Autonomie</p> <p>Verdraagzaamheid</p> <p>Afwijzen van onverdraagzaamheid</p> <p>Afwijzing van discriminatie</p> <p>Verantwoordelijkheidsbesef</p>	<p>1. Vrijheid, gelijkheid en duurzaamheid</p> <p>2. Democratische cultuur</p> <p>3. Solidariteit en participatie</p> <p>4. Identiteit, inclusie en diversiteit</p>	<p>(1) De leerlingen leren informatie te verwerven uit gesproken taal. Ze leren tevens die informatie, mondeling of schriftelijk, gestructureerd weer te geven.</p> <p>(2) De leerlingen leren zich naar vorm en inhoud uit te drukken bij het geven en vragen van informatie, het uitbrengen van verslag, het geven van uitleg, het instrueren en bij het discussiëren.</p> <p>(3) De leerlingen leren informatie te beoordelen in discussies en in een gesprek dat informatief of opiniërend van karakter is en leren met argumenten te reageren.</p> <p>(6) De leerlingen leren informatie en meningen te ordenen bij het lezen van school- en studieteksten en andere instructieve teksten, en bij systematisch geordende bronnen, waaronder digitale bronnen.</p> <p>(13) De leerlingen leren informatie te verwerven uit eenvoudige gesproken en geschreven Engelse teksten.</p> <p>(34) De leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische gezondheid van henzelf en anderen.</p> <p>(35) De leerlingen leren zich redzaam te gedragen in sociaal opzicht, als verkeersdeelnemer en als consument.</p> <p>(37) De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde</p>	<ul style="list-style-type: none"> - de kennis over de elementaire omgangsvormen, die in onze samenleving gelden, zoals begroeting, afscheid nemen, beleefdheidsregels worden uitgebreid en er ontstaat besef erover dat in andere culturen andere omgangsvormen de norm zijn I - samen met de leerkracht formuleren de leerlingen (nieuwe) klassenregels, waarbij ze via verschillende besluitvormingsprocessen oefenen en leren zich volgens de afspraken en regels van de klas en van de school en bij externen schoolactiviteiten te gedragen II - verkennen en beseffen van het belang van leefregels en afspraken thuis, op straat, op school en in de maatschappij met als aandachtspunt: veiligheid in het verkeer i.v.m. grotere zelfstandigheid en veiligheid in de digitale wereld II - mediaconsumptie en mediawijsheid zijn thema's die via het onderzoekende en beschouwende gesprek op tafel komen, met bijzondere aandacht voor gedragsregels in de digitale wereld van social-media - ervaren dat situaties gevoelens oproepen die niet door iedereen hetzelfde beleefd worden en dit benoemen - uiten en bespreken van een eigen mening en realiseren dat niet iedereen dezelfde mening heeft - de dagelijkse opmaat bevordert taalvaardigheid, motorische ontwikkeling en muzikaliteit; het draagt bij aan het vermogen om rekening te houden met een ander, daarbij en op andere gebieden wordt de eigen inbreng van leerlingen door de leraar gewaardeerd en gestimuleerd III - de eigen inbreng van leerlingen bij de opmaat en op andere gebieden wordt door de leraar gewaardeerd en gestimuleerd - door naar verhalen te luisteren, verruimen de leerlingen hun woordenschat t.b.v. het latere vermogen zich gevarieerd en 'kleurrijk' uit te drukken in woord en schrift - de leerlingen kunnen verhalen navertellen via mondelinge of schriftelijke taalvaardigheid en breiden hun vaardigheden gestaag uit - de leerlingen leren door het dagelijkse opruimen en verzorgen van het klaslokaal en de materialen, verantwoordelijkheid te nemen voor hun directe omgeving. Ze krijgen vaste taken, soms over een langere periode, soms als weekdienst, soms als dagtaak IV - tijdens kringgesprekken en in de lessen kunnen leerlingen zich in een (groeps-)gesprek/leersituatie houden aan elementaire regels, zoals wachten tot je een beurt krijgt en andere uit laten spreken en passende (verdiepings-)vragen

		<p>waarden en normen.</p> <p><i>(38) De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.</i></p> <p><i>(39) De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu.</i></p> <p>(47) De leerlingen leren de ruimtelijke inrichting van de eigen omgeving te vergelijken met die in omgevingen elders, in binnen- en buitenland, vanuit de perspectieven landschap, wonen, werken, bestuur, verkeer, recreatie, welvaart, cultuur en levensbeschouwing. In ieder geval wordt daarbij aandacht besteed aan twee lidstaten van de Europese Unie en twee landen die in 2004 lid werden, de Verenigde Staten en een land in Azië, Afrika en Zuid-Amerika.</p> <p>(53) De leerlingen leren over de belangrijke historische personen en gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiedenis.</p> <p>(54) De leerlingen leren beelden, muziek, taal, spel en beweging te gebruiken, om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.</p> <p>(55) De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren.</p> <p>(57) De leerlingen leren op een verantwoorde manier deelnemen aan de omringende bewegingscultuur en leren de hoofdbeginselen van de belangrijkste bewegings- en spelvormen ervaren en uitvoeren.</p>	<p>stellen V</p> <ul style="list-style-type: none"> - kringgesprekken bevorderen het verbaliseren van eigen standpunten, door stimulerende vragen door de leraar leren de leerlingen hun mening te verwoorden - door taal gerelateerde oefeningen stimuleert de leraar bewust de woordenschatuitbreiding en de argumentatievaardigheid van de leerlingen - door in de boerderijperiode regelmatige langere wegen te fietsen leren de leerlingen hoe ze zich in het verkeer moeten gedragen, ze leren veilig om te gaan met allerlei gereedschap VI - verder onderzoeken van de rol van geld in onze samenleving (kopen, verkopen, betalen, sparen) i.c.m. consumptiegedrag in onze maatschappij t.o.v. andere maatschappijen en het vraagstuk rondom 'geld lenen' VI - verkennen van invloeden op de consumptie van mensen en de rol van reclame VI - de leerlingen ervaren door opdrachten dat mensen in een groep van elkaar afhankelijk zijn en elkaar nodig hebben door o.m. samen te werken en verbaal uit te wisselen VII - door verschillende (coöperatieve) werkvormen ervaren de leerlingen het belang van doelgericht samenwerken, dat door tegenstrijdige belangen conflicten kunnen ontstaan en hoe je deze samen kan oplossen VII - verwoorden hoe eenvoudige conflictsituaties in de eigen omgeving ontstaan zijn en welke oplossingen mogelijk zijn d.m.v. rollenspel VII - door het beleven van tradities, vieringen en rituelen rondom de jaarfeesten vormen de leerlingen hun identiteit in afstemming met hun omgeving, deze kunnen (mede afhankelijk van de leerlingpopulatie) multicultureel karakter aannemen VIII - bij veel jaarfeesten helpen en/of begeleiden de oudere leerlingen de jongeren en ontwikkelen zo verantwoordelijkheidsgevoel en solidariteit VIII - de leerlingen leggen (soms gekoppeld aan jaarfeesten) een verbinding met een school-extern gebied uit de samenleving, exemplarisch: zingen in een bejaardentehuis met Sint Maarten; opvoering van het toneelstuk in een AZC; rond kerst hulp bieden aan de voedselbank etc. en leren zo over maatschappelijke participatie en vrijwilligerswerk VIII - korte teksten kunnen nu in het Engels gelezen en geschreven worden, regelmatig komen de berichten uit een krant of van een website, zodat de leerlingen vertrouwd raken met Engelstalige media- taal - de leerlingen uiten zich regelmatig op verschillende kunstzinnige manieren en leren structureel om de verschillen in elkaars werk oordeelvrij te reflecteren IX - door regelmatig samenwerken, leren de leerlingen sociale basisvaardigheden en dat behoeftes van elkaar verschillen. - het samenwerken in tweetallen of groepen creëert situaties, waar het verwoorden van de eigen positie nodig is, waarin het eigen standpunt
--	--	---	---

		<p>(1) (58) De leerlingen leren samen met anderen op een respectvolle manier aan bewegingsactiviteiten deel te nemen, afspraken te maken over het reguleren daarvan, de eigen bewegingsmogelijkheden in te schatten en daarmee bij activiteiten rekening te houden.</p>	<p>verdedigt wordt en er tevens rekening wordt gehouden met de ander</p> <ul style="list-style-type: none"> - de leerlingen ervaren gelijkwaardigheid, doordat alle activiteiten onafhankelijk van het geslacht aangeboden en uitgevoerd worden - op verschillende momenten gebruiken de leerlingen voor projecten tweedehands materialen en zetten zich uiteen met de gevolgen van nieuw aanschaffen vs. hergebruiken - kennismaken met verschillende voorzieningen in de samenleving zoals politie en brandweer, mogelijk door een bezoek aan deze instituties - de leerlingen krijgen via de topografie lessen zicht op de Nederlandse landschap en cultuur - In een periode over de eigen woonplaats verkennen de leerlingen hun eigen leefomgeving onder betrekking van de historie van de stad en de provincie (in ons geval Graafschap Gelre), daarbij - zetten ze zich ook met een bekende figuur uit de streek uiteen - in een periode 'Nederlandse kunstenaars' leren de leerlingen de levensverhalen en erbij horende kunstuitingen kennen van minimaal Rembrandt van Rijn, Vincent van Gogh, Piet Mondriaan en MC Escher - als mogelijk, bezoeken de leerlingen een museum - de boerderijperiode kan leerlingen inzicht en eerbied geven in groei- en productieprocessen van ons dagelijks voedsel - hiermee kan ook beginnend een bewustzijn over de uitwerkingen van weer en klimaat verbonden worden - de regelmatige individuele of klassikale inbreng voor de schoolkrant wordt door de leraar stimuleren en faciliteren - door groepsspelen en teamsport tijdens de gymlessen oefenen de leerlingen de omgang met winnen en verliezen en 'fairness' - door tekenen en schilderen leren de leerlingen hun innerlijke gaven in de buitenwereld uit te drukken. - tijdens euritmie oefenen de leerlingen de waarneming van de eigen ruimte en de ruimte van de andere - door situaties te creëren, waarin leerlingen samenwerken leren de leerlingen autonoom en intrinsiek rekening te houden met elkaar. - leerlingen leren steeds complexere informatie uit de taal te filteren door middel van steeds meer gelaagde opdrachten (mondeling en schriftelijk) - de leerlingen kunnen complexere verhalen chronologisch vertellen en scholen daarmee hun waarneming – en beleven dat de waarneming van een ander kind misschien (net iets) anders is. - op een vast moment in de week waar bewust ruimte en aandacht ervoor is, hoe het met het sociale leven in de klas staat, de leiding van deze gesprekken wordt (gedeeltelijk) door leerlingen overgenomen; daarbij is ook ruimte voor thema's als <ul style="list-style-type: none"> - seksueel gedrag van jonge mensen (veranderlijkheid van seksueel gedrag)
--	--	---	---

			<ul style="list-style-type: none"> - verschillen in individuele behoeften aan intimiteit en privacy bespreken en - dat mensen kunnen kiezen voor verschillende relatievormen en dat daar verschillend over wordt gedacht X - bewustzijn over de baten die de technologisering/automatisering van bepaalde arbeidsprocessen de mens brengt a.d.h.v. de boerderijperiode (bv. met de hand melken vs. met de melkmachine) XI - ontdekken van verschillen in gebruiken en leefgewoonten vanuit verschillende culturele achtergronden in de eigen omgeving XII - het jaarlijkse toneelstuk geeft leerlingen de mogelijkheid om artistiek uitdrukking te geven aan hun emoties - tijdens de dierkunde periode zetten de leerlingen zich intensief met bepaalde dieren uiteen en maken daardoor verbinding met dezen; verantwoordelijkheidsgevoel voor het dierenwelzijn kan het resultaat zijn XIII - <i>het maken van een klassenkrant, daaraan gekoppeld thema's als 'wat is een betrouwbare bron' en 'vrijheid van meningsuiting' XIV</i> - <i>iedere leerling houdt een kleine spreekbeurt over een plaats in Nederland, waarmee hij/zij verbondenheid voelt XIV</i> - <i>door het zingen van canons worden zowel autonomie als het gevoel voor samenklank geoefend</i> - Door doelgericht met bij het thema passende kinderboeken te werken, worden verschillende denkbeelden geprikkeld, bv. door: <ul style="list-style-type: none"> - Gebroeders Leeuwenhart (over afscheid, spiritualiteit en moed) - Ronja Roversdochter (over autonomie)
--	--	--	--

Burgerschapsonderwijs in klas 5 (groep 7)

Fase 3: klassen 4 tm 6: 'De wereld in!'

De school als oefenplaats: in de vijfde klas wordt de belevingswereld van de leerlingen steeds verder uitgebouwd vanuit de basis 'De wereld in', die is ingezet in klas 4. De samenhang met andere leergebieden zoals heemkunde, aardrijkskunde, geschiedenis, rekenen, taal, bewegen en sport, muziek, etc. wordt uitgediept waarbij lessen in 'digitale geletterdheid' worden toegevoegd. Ook worden op scholen waar men werkt met een leerlingenraad, via verkiezingen nieuwe leerlingen verkozen. In de vijfde klas verandert de vertelstof van karakter en wordt geschiedenisonderwijs. Aan bod komen de oude, oosterse culturen van India (met aandacht voor het latere Hindoeïsme), Perzië en Mesopotamië staan daarbij in het middelpunt, gevolgd door de Egyptische en Griekse cultuur. Deze culturen hebben grote delen van de mensheidsontwikkeling beïnvloed. De leerlingen ontwikkelen een besef van de invloed van deze culturen (uitvindingen, muziek, schrift, eten, hygiëne) op onze samenleving.

De door de vertelstof beoogde doelen zijn:

- *begrip en kennis erover onder welke oostelijke invloeden onze westerse cultuur is ontstaan*
- *kennis van geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen of gespeeld hebben*
- *kennis van andere culturen en op welke wijze deze onze samenleving tot op de dag van vandaag beïnvloeden en verrijken*

De leerlingen leren kennis, houding en vaardigheden:

- *communiceren (debatteren, beargumenteren, besluitvormingsprocessen (klas 6) wederzijds begrip en respect)*
- *presenteren*
- *samenwerken*
- *kritisch denken (studievaardigheden)*
- *probleemoplossend denken*
- *dat ze onderdeel zijn van een groep*
- *een hun eigen identiteit kennen*
- *verdraagzaamheid en tolerantie en daarmee het afwijzen van onverdraagzaamheid*
- *vrijheid van meningsuiting*
- *menzijn vanuit gelijkwaardigheid en daarmee het afwijzen van discriminatie*
- *respect voor verschillen*
- *autonomie*
- *verantwoordelijkheidsbesef*

In overzicht:

Te ontwikkelen basiswaarden	Burgerschapdoelen in de vrijeschool	Kerndoelen (SLO)	Brede aanbod en doelen, plus concrete en gerichte en lesdoel (met Romeinse cijfer gemarkeerd)
<p>Vrijheid van meningsuiting</p> <p>Gelijkwaardigheid</p> <p>Begrip</p> <p>Autonomie</p> <p>Verdraagzaamheid</p> <p>Afwijzen van onverdraagzaamheid</p> <p>Afwijzing van discriminatie</p> <p>Verantwoordelijkheids-besef</p>	<p>1. Vrijheid, gelijkheid en duurzaamheid</p> <p>2. Democratische cultuur</p> <p>3. Solidariteit en participatie</p> <p>4. Identiteit, inclusie en diversiteit</p>	<p>(1) De leerlingen leren informatie te verwerven uit gesproken taal. Ze leren tevens die informatie, mondeling of schriftelijk, gestructureerd weer te geven.</p> <p>(2) De leerlingen leren zich naar vorm en inhoud uit te drukken bij het geven en vragen van informatie, het uitbrengen van verslag, het geven van uitleg, het instrueren en bij het discussiëren.</p> <p>(3) De leerlingen leren informatie te beoordelen in discussies en in een gesprek dat informatief of opiniërend van karakter is en leren met argumenten te reageren.</p> <p>(6) De leerlingen leren informatie en meningen te ordenen bij het lezen van school- en studieteksten en andere instructieve teksten, en bij systematisch geordende bronnen, waaronder digitale bronnen.</p> <p>(7) De leerlingen leren informatie en meningen te vergelijken en te beoordelen in verschillende teksten.</p> <p>(13) De leerlingen leren informatie te verwerven uit eenvoudige gesproken en geschreven Engelse teksten.</p> <p>(34) De leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische gezondheid van henzelf en anderen.</p> <p>(35) De leerlingen leren zich redzaam te gedragen in sociaal opzicht, als</p>	<ul style="list-style-type: none"> - de kennis over de elementaire omgangsvormen, die in onze samenleving gelden, zoals begroeting, afscheid nemen, beleefdheidsregels worden uitgebreid en er ontstaat besef erover dat in andere culturen andere omgangsvormen de norm zijn I - samen met de leraar formuleren de leerlingen (nieuwe) klassenregels, waarbij ze via verschillende besluitvormingsprocessen oefenen en leren zich volgens de afspraken en regels van de klas en van de school en bij externen schoolactiviteiten te gedragen II - verkennen en beseffen van het belang van leefregels en afspraken thuis, op straat, op school en in de maatschappij met als aandachtspunt: veiligheid in het verkeer i.v.m. grotere zelfstandigheid en veiligheid in de digitale wereld en op het gebied van ontluikende seksualiteit II - mediaconsumptie en mediawijsheid zijn thema's die via het onderzoekende en beschouwende gesprek op tafel komen, met bijzondere aandacht voor gedragsregels in de digitale wereld van social-media - ervaren dat situaties gevoelens oproepen die niet door iedereen hetzelfde beleefd worden en dit benoemen - uiten en bespreken van een eigen mening en realiseren dat niet iedereen dezelfde mening heeft, besef erover dat meningen mede gevormd worden door de omgeving - de dagelijkse opmaat bevordert taalvaardigheid, motorische ontwikkeling en muzikaliteit; het draagt bij aan het vermogen om rekening te houden met een ander, daarbij en op andere gebieden wordt de eigen inbreng van leerlingen door de leraar gewaardeerd en gestimuleerd III - door naar verhalen te luisteren, verruimen de leerlingen hun woordenschat t.b.v. het latere vermogen zich gevarieerd en 'kleurrijk' uit te drukken in woord en schrift - de leerlingen kunnen verhalen navertellen via mondelinge of schriftelijke taalvaardigheid en breiden hun vaardigheden gestaag uit - de leerlingen leren door het dagelijkse opruimen en verzorgen van het klaslokaal en de materialen, verantwoordelijkheid te nemen voor hun directe omgeving. Ze krijgen vaste taken, soms over een langere periode, soms als weekdienst, soms als dagtaak. Erbij komen taken, die ten baten van de school zijn, bv. koffie en thee rondbrengen voor de leerkrachten, (mede) zorg dragen voor het schoolplein, (mede) organisatie van feesten, open dagen, bazaars IV - tijdens kringgesprekken en in de lessen kunnen leerlingen zich in een (groeps-

		<p>verkeersdeelnemer en als consument.</p> <p>(36) De leerlingen leren hoofdzaken van de Nederlandse en Europese staatsinrichting en de rol van de burger.</p> <p>(37) De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.</p> <p>(38) De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.</p> <p>(39) De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu.</p> <p>(47) De leerlingen leren de ruimtelijke inrichting van de eigen omgeving te vergelijken met die in omgevingen elders, in binnen- en buitenland, vanuit de perspectieven landschap, wonen, werken, bestuur, verkeer, recreatie, welvaart, cultuur en levensbeschouwing. In ieder geval wordt daarbij aandacht besteed aan twee lidstaten van de Europese Unie en twee landen die in 2004 lid werden, de Verenigde Staten en een land in Azië, Afrika en Zuid-Amerika.</p> <p>(53) De leerlingen leren over de belangrijke historische personen en gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiedenis.</p> <p>(54) De leerlingen leren beelden, muziek, taal, spel en beweging te gebruiken, om er</p>	<p>)gesprek/leersituatie houden aan elementaire regels, zoals wachten tot je een beurt krijgt en andere uit laten spreken en passende (verdiepings)vragen stellen, bewustzijn ontwikkelen over wel of niet tutoyeren V</p> <ul style="list-style-type: none"> - de leerlingen ervaren gelijkwaardigheid, doordat alle activiteiten onafhankelijk van het geslacht aangeboden en uitgevoerd worden - door regelmatig samenwerken, leren de leerlingen sociale basisvaardigheden en dat behoeftes van elkaar verschillen - het samenwerken in tweetallen of groepen creëert situaties, waar het verwoorden van de eigen positie nodig is, waarin het eigen standpunt verdedigd wordt en er tevens rekening wordt gehouden met de ander - op verschillende momenten gebruiken de leerlingen voor projecten als toneel tweedehands materialen en zetten zich uiteen met de gevolgen van nieuw aanschaffen vs. hergebruiken - de leerlingen krijgen via de topografie lessen zicht op de Europese landen om ons heen - enkele landen worden intensiever benaderd door dieper in te gaan op cultuur, eten, muziek en dans, daarbij rekening houdend met kerndoel 47 - in twee- of drietallen maken de leerlingen een werkstuk over een Europees land en presenteren deze in een spreekbeurt - indien mogelijk, bezoeken de leerlingen het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden - verder onderzoeken van de rol van geld in onze samenleving (kopen, verkopen, betalen, sparen) i.c.m. consumptiegedrag in onze maatschappij - t.o.v. andere maatschappijen en het vraagstuk rondom 'geld lenen' VI - verkennen van invloeden op de consumptie van mensen en de rol van reclame VI - uitwisselen van ervaringen in de rol van consument (bijv. met betrekking tot reclame en productkeuze) VI - kringgesprekken bevorderen het verbaliseren van eigen standpunten, door stimulerende vragen door de leraar leren de leerlingen hun mening te verwoorden - door taal gerelateerde oefeningen stimuleert de leraar bewust de woordenschatuitbreiding en de argumentatie vaardigheid van de leerlingen - de regelmatige individuele of klassikale inbreng voor de schoolkrant wordt door de leraar stimuleren en faciliteren - de leerlingen ervaren door complexere opdrachten dat mensen in een groep van elkaar afhankelijk zijn en elkaar nodig hebben door - o.m. samen werken en zich verbaal uit te wisselen VII - door verschillende (coöperatieve) werkvormen ervaren de leerlingen het belang van doelgericht samenwerken, dat door tegenstrijdige belangen conflicten kunnen ontstaan en hoe je deze samen kan oplossen VII - verwoorden hoe eenvoudige conflictsituaties in de eigen omgeving ontstaan zijn en welke oplossingen mogelijk zijn d.m.v. rollenspel VII
--	--	---	--

		<p>gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.</p> <p>(55) De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren.</p> <p>(57) De leerlingen leren op een verantwoorde manier deelnemen aan de omringende bewegingscultuur en leren de hoofdbeginselen van de belangrijkste bewegings- en spelvormen ervaren en uitvoeren.</p> <p>(58) De leerlingen leren samen met anderen op een respectvolle manier aan bewegingsactiviteiten deel te nemen, afspraken te maken over het reguleren daarvan, de eigen bewegingsmogelijkheden in te schatten en daarmee bij activiteiten rekening te houden.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - door het beleven van tradities, vieringen en rituelen rondom de jaarfeesten vormen de leerlingen hun identiteit in afstemming met hun omgeving, deze kunnen (mede afhankelijk van de leerlingpopulatie) multicultureel karakter aannemen VIII - bij veel jaarfeesten helpen en/of begeleiden de oudere leerlingen de jongeren en ontwikkelen zo verantwoordelijkheidsgevoel en solidariteit VIII - de leerlingen leggen (soms gekoppeld aan jaarfeesten) een verbinding met een school-extern gebied uit de samenleving, exemplarisch: zingen in een bejaardentehuis met Sint Maarten; opvoering van het toneelstuk in een AZC; rond kerst hulp bieden aan de voedselbank etc. en leren zo over maatschappelijke participatie en vrijwilligerswerk VIII - korte teksten kunnen nu in het Engels gelezen en geschreven worden, regelmatig komen de berichten uit een krant of van een website, zodat de leerlingen vertrouwd raken met Engelstalige media- taal - er worden op een aantal scholen door de leerlingen brieven geschreven aan een partnerklas ergens in Europa in het Engels - de leerlingen uiten zich regelmatig op verschillende kunstzinnige manieren en leren structureel om de verschillen in elkaars werk oordeelvrij te reflecteren IX - door groepsspelen en teamsport tijdens de gymlessen oefenen de leerlingen de omgang met winnen en verliezen en 'fairness' - door tekenen en schilderen leren de leerlingen hun innerlijke gaven in de buitenwereld uit te drukken. - tijdens euritmie oefenen de leerlingen de waarneming van de eigen ruimte en de ruimte van de andere - door situaties te creëren, waarin leerlingen samenwerken leren de leerlingen autonoom en intrinsiek rekening te houden met elkaar. - leerlingen leren steeds complexere informatie uit de taal te filteren door middel van steeds meer gelaagde opdrachten (mondeling en schriftelijk) - de leerlingen kunnen complexere verhalen chronologisch vertellen en scholen daarmee hun waarneming – en beleven dat de waarneming van een ander kind misschien (net iets) anders is. - op een vast moment in de week waar bewust ruimte en aandacht ervoor is, hoe het met het sociale leven in de klas staat, de leiding van deze gesprekken wordt (gedeeltelijk) door leerlingen overgenomen; daarbij is ook ruimte voor thema's als <ul style="list-style-type: none"> - seksueel gedrag van jonge mensen (veranderlijkheid van seksueel gedrag) - verschillen in individuele behoeften aan intimiteit en privacy bespreken en - dat mensen kunnen kiezen voor verschillende relatievormen en dat daar verschillend over wordt gedacht X - het jaarlijkse toneelstuk geeft leerlingen de mogelijkheid om artistiek
--	--	--	---

			<p>uitdrukking te geven aan hun emoties</p> <ul style="list-style-type: none"> - bewustzijn over de baten die de technologisering/automatisering van bepaalde arbeidsprocessen de mens brengt a.d.h.v. uitgelichte technologische uitvindingen XI - kennismaken met verschillende geestelijk-religieuze stromingen in de samenleving (minimaal christendom, islam en Jodendom) XII - bij deze drie stromingen worden de regels en gebruiken behandeld (eten, feesten, tradities) XII - door andere culturen/geloofsovertuigingen tot thema te maken, kunnen vooroordelen en uitingen van discriminatie bij zichzelf en anderen onderkent worden XII - de periode 'economische aardrijkskunde' geeft inzicht in alle mensen en processen die aan het tot stand komen van een eenvoudig product te pas komen en geeft de leerlingen inzicht erover hoe we mondiaal één geheel vormen en van elkaar afhankelijk zijn XIII - tijdens de plantkundeperiode maken de leerlingen verbinding met de natuur om zich heen en kunnen geleefde verantwoordelijkheid voor het milieu ontwikkelen XIII - de wekelijkse tuinbouwlessen verdiepen inzicht in en eerbied voor groei- en productieprocessen van ons dagelijks voedsel - hiermee kan ook beginnend een bewustzijn over de uitwerkingen van weer en klimaat verbonden worden - de periode klimatologie richt zich op de klimatologische verschijnselen in Nederland en Europa - elk kind kiest een informatief thema waarover het in een korte spreekbeurt minimaal twee verschillende perspectieven op het thema naar voren brengt XIV - verkennen van doelen en mogelijke vormen van verkiezingen - a.d.h.v. van het kiezen van een klassenvertegenwoordiger en/of een schoolspreker XV - vervolgens inzicht verkrijgen in gemeenteraadsverkiezingen en provinciale verkiezingen XV - kennismaken met taken en werkwijze van een gemeentebestuur als vorm van openbaar bestuur door een bezoek aan het gemeentehuis XV - verkennen van de monarchie van Nederland en andere staatsvormen XV - de 'Universele rechten van het kind' worden behandeld door kinderrechten in een historisch ontwikkelingscontext te plaatsen XV - Door doelgericht met bij het thema passende kinderboeken te werken, worden verschillende denkbeelden geprikkeld, bv. door: <ul style="list-style-type: none"> - De kleine prins (pleidooi voor vriendschap en menselijkheid) - Luna (over anders zijn)
--	--	--	---

Burgerschapsonderwijs in klas 6 (groep 8)

Fase 3: klassen 4 tm 6: 'De wereld in!'

Als hoogste klas van de bovenbouw komen in de zesde klas de aspecten van 'de school als oefenplaats' nog nadrukkelijker aan bod: alles wat is aangeleerd in voorgaande jaren komt hier samen. Leerlingen oefenen in toenemende mate -en met vallen en opstaan- de Brede Vaardigheden die horen bij de Grote Opdrachten. De samenhang met andere leergebieden zoals heemkunde, aardrijkskunde, geschiedenis, rekenen, taal, bewegen en sport, muziek, etc. wordt verder uitgediept. Hetzelfde geldt voor de lessen 'digitale geletterdheid'. Zo wordt 'De wereld in', het laatste deel van de leerlijn 'De kunst van het samenleven', met elkaar vormgegeven. Ook in deze klas worden weer via verkiezingen twee leerlingen afgevaardigd in de Leerlingenraad van de school. In de zesde klas worden onderwerpen uit de Griekse, Romeinse en middeleeuwse geschiedenis behandeld. De leerlingen krijgen ook de verhalen over de vervolgingen van de eerste christenen in Rome te horen en kunnen zich zo inleven in wat het betekent om op basis van geloof en religieuze overtuiging onderdrukt, vervolgd of zelfs gedood te worden.

De door de vertelstof beoogde doelen zijn:

- inzicht in de grondbeginselen van onze democratische rechtsstaat a.d.h.v. het Romeinse Rijk
- begrip voor de motieven van vluchtelingen
- kennis van en scholing van het eigen rechts(be)leven, rechten en plichten in de samenleving

De leerlingen leren kennis, houding en vaardigheden:

- communiceren (debatteren, beargumenteren, besluitvormingsprocessen (klas 6) wederzijds begrip en respect)
- presenteren
- samenwerken
- kritisch denken (studievaardigheden)
- probleemoplossend denken
- dat ze onderdeel zijn van een groep
- een hun eigen identiteit kennen
- verdraagzaamheid en tolerantie en daarmee het afwijzen van onverdraagzaamheid
- vrijheid van meningsuiting
- menszijn vanuit gelijkwaardigheid en daarmee het afwijzen van discriminatie
- respect voor verschillen
- autonomie
- verantwoordelijkheidsbesef

In overzicht:

Te ontwikkelen basiswaarden	Burgerschapdoelen in de vrijeschool	Kerndoelen (SLO)	Brede aanbod en doelen, plus concrete en gerichte en lesdoel (met Romeinse cijfer gemarkeerd)
<p>Vrijheid van meningsuiting</p> <p>Gelijkwaardigheid</p> <p>Begrip Autonomie</p> <p>Verdraagzaamheid</p> <p>Afwijzen van onverdraagzaamheid</p> <p>Afwijzing van discriminatie</p> <p>Verantwoordelijkheidsbesef</p>	<p>1. Vrijheid, gelijkheid en duurzaamheid</p> <p>2. Democratische cultuur</p> <p>3. Solidariteit en participatie</p> <p>4. Identiteit, inclusie en diversiteit</p>	<p>(1) De leerlingen leren informatie te verwerven uit gesproken taal. Ze leren tevens die informatie, mondeling of schriftelijk, gestructureerd weer te geven.</p> <p>(2) De leerlingen leren zich naar vorm en inhoud uit te drukken bij het geven en vragen van informatie, het uitbrengen van verslag, het geven van uitleg, het instrueren en bij het discussiëren.</p> <p>(3) De leerlingen leren informatie te beoordelen in discussies en in een gesprek dat informatief of opiniërend van karakter is en leren met argumenten te reageren.</p> <p>(6) De leerlingen leren informatie en meningen te ordenen bij het lezen van school- en studieteksten en andere instructieve teksten, en bij systematisch geordende bronnen, waaronder digitale bronnen.</p> <p>(7) De leerlingen leren informatie en meningen te vergelijken en te beoordelen in verschillende teksten.</p> <p>(13) De leerlingen leren informatie te verwerven uit eenvoudige gesproken en geschreven Engelse teksten.</p> <p>(34) De leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische gezondheid van henzelf en anderen.</p> <p>(35) De leerlingen leren zich redzaam te gedragen in sociaal opzicht, als</p>	<ul style="list-style-type: none"> - de kennis over de elementaire omgangsvormen, die in onze samenleving gelden, zoals begroeting, afscheid nemen, beleefdheidsregels worden uitgebreid met bewustzijn over de invloed van verschillende rollen en leeftijden; er ontstaat besef dat in andere culturen andere omgangsvormen de norm zijn I - samen met de leraar formuleren de leerlingen (nieuwe) klassenregels, waarbij ze via verschillende besluitvormingsprocessen oefenen en leren zich volgens de afspraken en regels van de klas en van de school en bij externen schoolactiviteiten te gedragen; ze toetsen deze in gesprekken op leefbaarheid II - verkennen en beseffen van het belang van leefregels en afspraken thuis, op straat, op school en in de maatschappij met als aandachtspunt: veiligheid in het verkeer i.v.m. grotere zelfstandigheid en veiligheid in de digitale wereld en op het gebied van ontluikende seksualiteit II - mediaconsumptie en mediawijsheid zijn thema's die via het onderzoekende en beschouwende gesprek op tafel komen, met aandacht voor gedragsregels in de digitale wereld en social-media tijdens vaklessen wordt er ook praktisch aandacht besteed aan ICT vaardigheden en mediale mondigheid - ervaren dat situaties gevoelens oproepen die niet door iedereen hetzelfde beleefd worden en dit benoemen - uiten en bespreken van een eigen mening en realiseren dat niet iedereen dezelfde mening heeft, besef erover dat meningen mede gevormd worden door de omgeving - de dagelijkse opmaat bevordert taalvaardigheid, motorische ontwikkeling en muzikaliteit; het draagt bij aan het vermogen om rekening te houden met een ander, daarbij en op andere gebieden wordt de eigen inbreng van leerlingen door de leraar gewaardeerd en gestimuleerd III - door naar verhalen te luisteren, verruimen de leerlingen hun woordenschat t.b.v. het latere vermogen zich gevarieerd uit te drukken in woord en schrift - de leerlingen kunnen verhalen navertellen via mondelinge of schriftelijke taalvaardigheid en breiden hun vaardigheden uit - de leerlingen leren door het dagelijkse opruimen en verzorgen van het klaslokaal en de materialen, verantwoordelijkheid te nemen voor hun directe omgeving. Ze krijgen vaste taken, soms over een langere periode, soms als weekdienst, soms als dagtaak. Erbij komen taken, die ten baten van de school zijn, bv. koffie en thee rondbrengen voor de leerkrachten, (mede) zorg dragen voor het schoolplein, (mede) organisatie van feesten, open dagen, bazaars IV

		<p>verkeersdeelnemer en als consument.</p> <p><i>(36) De leerlingen leren hoofdzaken van de Nederlandse en Europese staatsinrichting en de rol van de burger.</i></p> <p>(37) De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.</p> <p><i>(38) De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.</i></p> <p><i>(39) De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu.</i></p> <p><i>(47) De leerlingen leren de ruimtelijke inrichting van de eigen omgeving te vergelijken met die in omgevingen elders, in binnen- en buitenland, vanuit de perspectieven landschap, wonen, werken, bestuur, verkeer, recreatie, welvaart, cultuur en levensbeschouwing. In ieder geval wordt daarbij aandacht besteed aan twee lidstaten van de Europese Unie en twee landen die in 2004 lid werden, de Verenigde Staten en een land in Azië, Afrika en Zuid-Amerika.</i></p> <p><i>(53) De leerlingen leren over de belangrijke historische personen en gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiedenis.</i></p> <p>(54) De leerlingen leren beelden, muziek, taal, spel en beweging te gebruiken, om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.</p> <p>(55) De leerlingen leren op eigen werk en</p>	<ul style="list-style-type: none"> - tijdens kringgesprekken en in de lessen kunnen leerlingen zich in een (groeps-)gesprek/leersituatie houden aan elementaire regels, zoals wachten tot je een beurt krijgt en andere uit laten spreken en passende (verdiepings-)vragen stellen, bewustzijn ontwikkelen over wel of niet tutoyeren V - bewust oefenen met 'debatteren', los van de eigen mening argumenten bedenken en formuleren in een debat (bv. door het willekeurig uitdelen van (controverse) stellingen aan de leerlingen) V - door regelmatig samenwerken, leren de leerlingen sociale basisvaardigheden en dat behoeftes van elkaar verschillen - het samenwerken in tweetallen of groepen creëert situaties, waar het verwoorden van de eigen positie nodig is, waarin het eigen standpunt verdedigd wordt en er tevens rekening wordt gehouden met de ander - verder onderzoeken van de rol van geld in onze samenleving (kopen, verkopen, betalen, sparen) i.c.m. consumptiegedrag in onze maatschappij t.o.v. andere maatschappijen en het vraagstuk rondom 'geld lenen' VI - verkennen van invloeden op de consumptie van mensen en de rol van reclame VI - uitwisselen van ervaringen in de rol van consument (bijv. met betrekking tot reclame en productkeuze) VI - de leerlingen ervaren gelijkwaardigheid, doordat alle activiteiten onafhankelijk van het geslacht aangeboden en uitgevoerd worden - de leerlingen ervaren door complexere opdrachten dat mensen in een groep van elkaar afhankelijk zijn en elkaar nodig hebben door o.m. samen werken en zich verbaal uit te wisselen VII - door verschillende werkvormen ervaren de leerlingen het belang van doelgericht samenwerken, dat door tegenstrijdige belangen conflicten kunnen ontstaan en hoe je deze samen kan oplossen VII - verwoorden hoe eenvoudige conflictsituaties in de eigen omgeving ontstaan zijn en welke oplossingen mogelijk zijn d.m.v. rollenspel VII - door het beleven van tradities, vieringen en rituelen rondom de jaarfeesten vormen de leerlingen hun identiteit in afstemming met hun omgeving, deze kunnen (mede afhankelijk van de leerlingenpopulatie) multicultureel karakter aannemen VIII - bij veel jaarfeesten helpen en/of begeleiden de oudere leerlingen de jongeren en ontwikkelen zo verantwoordelijkheidsgevoel en solidariteit VIII - de leerlingen leggen (soms gekoppeld aan jaarfeesten) een verbinding met een school-extern gebied uit de samenleving, exemplarisch: zingen in een bejaardentehuis met Sint Maarten; opvoering van het toneelstuk in een AZC; rond kerst hulp bieden aan de voedselbank etc. en leren zo over maatschappelijke participatie en vrijwilligerswerk VIII - in filosofielessen zetten de leerlingen zich uiteen met korte citaten/spreuken/gedichten, die ertoe aanzetten over filosofische thema's na te denken
--	--	--	---

		<p>dat van anderen te reflecteren.</p> <p>(57) De leerlingen leren op een verantwoorde manier deelnemen aan de omringende bewegingscultuur en leren de hoofdbeginselen van de belangrijkste bewegings- en spelvormen ervaren en uitvoeren.</p> <p>(58) De leerlingen leren samen op een respectvolle manier aan bewegingsactiviteiten deel te nemen, afspraken te maken over het reguleren ervan, om eigen bewegingsmogelijkheden in te schatten en daarmee rekening te houden.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - de leerlingen uiten zich regelmatig op verschillende kunstzinnige manieren en leren structureel om de verschillen in elkaars werk oordeelvrij te reflecteren IX - de leerlingen kunnen complexere verhalen chronologisch vertellen en scholen daarmee hun waarneming – en beleven dat de waarneming van een ander kind misschien (net iets) anders is. - op een vast moment in de week waar bewust ruimte en aandacht ervoor is, hoe het met het sociale leven in de klas staat, de leiding van deze gesprekken wordt (gedeeltelijk) door leerlingen over genomen; daarbij is ook ruimte voor thema's als <ul style="list-style-type: none"> - seksueel gedrag van jonge mensen (veranderlijkheid van seksueel gedrag) - verschillen in individuele behoeften aan intimiteit en privacy bespreken en - dat mensen kunnen kiezen voor verschillende relatievormen en dat daar verschillend over wordt gedacht X - leerlingen leren steeds complexere informatie uit de taal te filteren d.m.v. meer gelaagde opdrachten (mondeling en schriftelijk) - bewustzijn over de baten die de technologisering/automatisering van bepaalde arbeidsprocessen de mens brengt a.d.h.v. uitgelichte technologische uitvindingen XI - a.d.h.v. de biografie van Mohamed verwerven de leerlingen kennis over de oorsprongen van de islam XII - verdieping in de verschillende geestelijk-religieuze stromingen in de samenleving door bezoek aan een moskee, synagoog of kerk XII - uitnodigen van vertegenwoordigers van de verschillende stromingen XII - onderzoeken van kenmerkende eigenschappen van verschillende geestelijke stromingen in Nederland XII - door andere culturen/geloofsovertuigingen tot thema te maken, kunnen vooroordelen en uitingen van discriminatie bij zichzelf en anderen onderkent worden XII - op verschillende momenten gebruiken de leerlingen voor projecten als toneel tweedehands materialen en zetten zich uiteen met de gevolgen van nieuw aanschaffen vs. hergebruiken - de leerlingen krijgen via de topografie lessen zicht op verschillende landen buiten Europa, rekening houdend met kerndoel 47 - enkele landen worden intensiever benaderd door dieper in te gaan op cultuur, eten, muziek en dans - de wekelijkse tuinbouwlessen verdiepen inzicht in en eerbied voor groei- en productieprocessen van ons dagelijks voedsel - hiermee kan ook beginnend een bewustzijn over de uitwerkingen van weer en klimaat verbonden worden - de periode klimatologie richt zich op de klimatologische verschijnselen wereldwijd kringgesprekken bevorderen het verbaliseren van eigen standpunten, door stimulerende vragen door de leraar leren de leerlingen hun mening te verwoorden
--	--	---	--

			<ul style="list-style-type: none"> - door taal gerelateerde oefeningen stimuleert de leraar bewust de woordenschatuitbreiding en de argumentatievaardigheid - de regelmatige individuele of klassikale inbreng voor de schoolkrant wordt door de leraar stimuleren en faciliteren - korte teksten kunnen nu in het Engels gelezen en geschreven worden, berichten uit een krant of van een website vormen vaker het aanbod, zodat we vertrouwd raken met Engelstalige taal - geregeld worden door de leerlingen brieven geschreven aan een partnerklas ergens in Europa in het Engels - historische democratieontwikkeling a.d.h.v. een periode over de Romeinen XIII - door groepsspelen en teamsport tijdens de gymlessen oefenen de leerlingen de omgang met winnen en verliezen en 'fairness' - door tekenen en schilderen leren de leerlingen hun innerlijke gaven in de buitenwereld uit te drukken. - tijdens euritmie oefenen de leerlingen de waarneming van de eigen ruimte en de ruimte van de andere - door situaties te creëren, waarin leerlingen samenwerken leren de leerlingen autonoom en intrinsiek rekening te houden met elkaar. - Aan het einde van groep 8 maken alle leerlingen een eindwerkstuk met de vraag: Hoe ziet jouw optimale maatschappij eruit? Daarbij wordt in ieder geval ingegaan op thema's rondom het rechtsleven, sociale voorzieningen en economische invloeden met bijzonder oogpunt op duurzaamheid. De verwerking mag in onderdelen kunstzinnig zijn en bevat in ieder geval ook een theoretisch gedeelte (schriftelijk of d.m.v. geluids- of beeldmateriaal). XIV - het jaarlijkse toneelstuk geeft leerlingen de mogelijkheid om artistiek uitdrukking te geven aan hun emoties - verkennen van de monarchie van Nederland e.a. staatsvormen XV - verkennen van doelen en mogelijke vormen van verkiezingen - a.d.h.v. van het kiezen van een klassenvertegenwoordiger en/of een schoolspreker XV - deelnemen aan een (deel) van een gemeenteraadszitting XV - kennismaken met taken en werkwijze van regering en parlement XV - verkennen van functie en taken van politie en justitie in de samenleving XV - kennismaken met rol, belang en principes van wetgeving XV - bezoek van de rechtbank XV - de 'Universele rechten van de mens' worden behandeld en kritisch geanalyseerd XV - Door doelgericht met bij het thema passende kinderboeken te werken, worden verschillende denkbeelden geprikkeld, bv. door: <ul style="list-style-type: none"> - Het boek van Fatima (over vlucht uit Afghanistan) - Aan de bal (over voetbal, armoede en kansen) - Wij zijn wegwerpleerlingen (over gebroken gezinnen)
--	--	--	---

Bijlage I - Plan van aanpak in overzicht

Schooljaar 2022-2023					
	Actie	Eigenaar	Uitvoering	Check	Voldaan
1	Concept versie beleidsnotitie bespreken op schoolniveau (team en codi)	Dir	April '23		
2	Conceptversie beleidsnotitie voorleggen aan het bestuur op stichtingsniveau burgerschapsonderwijs	Dir	April '23		
3	Conceptversie voorleggen aan de MR	Dir	Mei '23		
4	Conceptversie bijstellen waar nodig	Dir	Mei '23		
5	Delen def.versie	Dir	Juni '23		
Schooljaar 2023 - 2024					
6	Burgerschap uitzetten in de praktijk : leerlijn check	Codi	Aug. '23		
7	Leerlijn burgerschap binnen de klassen uitzetten : leerlijn checken		aug '23 - juni '24		
8	(Tussen)evaluaties op stichtings- en schoolniveau	Dir Bestuur MR	nov '23 feb '24 mei '24		
12	Werkwijze monitoring en toetsing burgerschap ontwikkelen	Dir IB	sep '23		
Schooljaar 2024 - 2025					
13	Monitoring en toetsing in de praktijk	Dir IB	aug '24 - juni '25		
14	(Tussen)evaluaties op stichtings- / schoolniveau	Dir IB	nov '23 feb '24 mei '24		

Bijlage II - Borging

Wat	Wie	Wanneer
Meting Basiskwaliteit	Directeur	1 x per twee jaar - naar verwachting 2024
Meting Burgerschap (Quick Scan)	Directeur	1 x per vier jaar – April 2027
Meting Schooldiagnose Burgerschap	Directeur	1 x per vier jaar – April 2027
Afname vragenlijst Burgerschap	Directeur	1x per 2 jaar -April 2024 en 2026
Afname LOVS Zien!	Leerkrachten en IB-er	november
Gesprek met bestuur en MR	Directeur	Mei/juni
Burgerschap en jaarplan	Directeur en IB	juni
Burgerschap en schoolgids	Directeur en IB	juni
Vaststellen van maatschappelijke vraagstukken (periodeonderwijs)	Team o.l.v. IB gedrag	Mei/Juni
Invullen van het curriculum	Leraren	Cursusjaar (aug.)
Evaluatie Burgerschap	Dir-Codi-IB	Mei/Juni
Getuigschrift	Leraren	1x per jaar